

BALTŲ ZOOMORFINIS STILIUS

AUDRONĖ BLIUJIENĖ

Ižanga. Intensyvūs ir įvairialypiai kuršių, žiemgalių, prūsų santykiai su šiaurės germanais, slavais lėmė vėlyvojo geležies amžiaus zoomorfinių motyvų atsiradimą ir stiliaus susiformavimą baltų genčių taikomajame mene. Atsiradusius zoomorfinius motyvus kuršiai ir kitos baltų gentys tobulino iki savito, tik baltams būdingo stiliaus (Gimbutas, 1963, p. 93–94; Gimbutienė, 1985, p. 138–139).

Vėlyvojo geležies amžiaus baltų zoomorfinis stilius nėra nagrinėtas. Dažniausiai nagrinėjami vienos ar kitokios išraiškos zoomorfiniai motyvai, bet toliau atskirų zoomorfinių elementų nagrinėjimo, simbolinės jų reikšmės, gyvūnų kulto apraiškų nepasistūmėta. Apie vėlyvojo geležies amžiaus zoomorfinių stilių, o ne apie gyvūninius motyvus kalbėti leidžia gana vieninga stilistika išreikšti geometrizuoti gyvūnai (ropliai), kurie buvo naudoti daugumai baltų pagrindinių papuošalų dekoruoti ir sudarė nemažą atsvarą geometrinei ornamentikai. Nepaisant vėlyvajame geležies amžiuje susiformavusio baltiškojo zoomorfinio stiliaus, baltų ornamentika išlieka geometrinio pobūdžio.

Baltų zoomorfinio stiliaus ištakos. V a. pabaigoje – VI a. pradžioje baltų genčių teritorijoje atsiranda zoomorfiniais motyvais dekoruotų dirbinių. Tuomet įvairiais zoomorfiniais motyvais pradėtos puošti lankinės zoomorfinės segės, platieji geriamųjų ragų apkalai, diržų sagtys ir apkalai, smeigtukai. Nors didžiojo tautų kraustymosi laikmečio baltų zoomorfiniai motyvai yra gana įvairios išvaizdos, tačiau juos galima suskirstyti į dvi dideles grupes. Pirmajai zoomorfinių atvaizdų grupei priklauso realistiniai gyvūniniai motyvai, o antrajai – abstraktūs zoomorfiniai simboliai (pav. 1, 2).

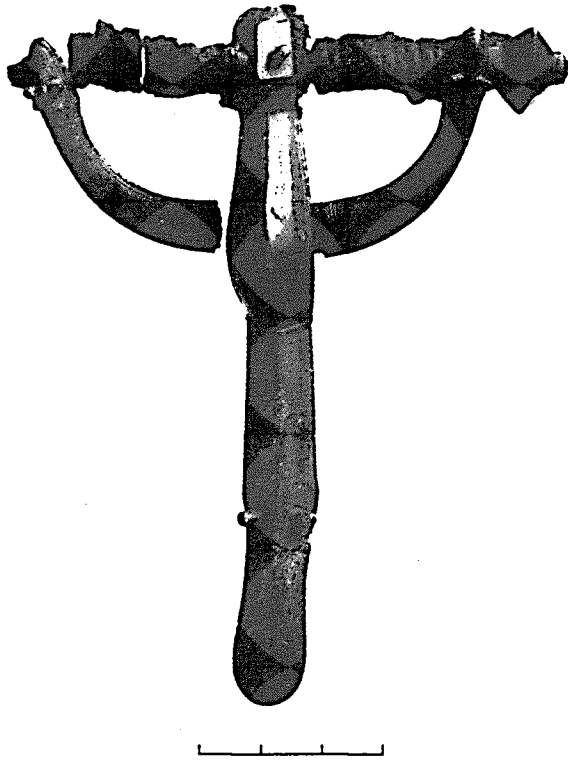
V a. pabaigoje – VI a. baltų gentis pasiekę realistiniai vandens paukščių, briedžių, žirgų atvaizdai yra Viduržemio jūros ir vėlyvosios Romos imperijos kultūrinių įtakų tąsa (Bliujienė, 2001, p. 16–21). Tačiau realistiniai motyvai baltų gentis pasiekė per Skandinaviją ir palyginti vėlai, tik V a. antrojoje pusėje – VI a. pradžioje. Todėl didžiojo tautų kraustymosi baltų gen-

čių realistiniai zoomorfiniai motyvai yra stipriai paveikti šiaurės germanų meno. Pačioje Skandinavijoje dirbiniai puošti realistiniais gyvūnų atvaizdais remiasi vėlyvosios Romos imperijos meno tradicijomis, bet jie gaminti tenkinant šiaurietišką skonį (Andersson, 1994, p. 30). Pagamintos remiantis realistinio meno tradicijomis, V a. Skandinavijoje žinomos „karališkos“ auksinės antkaklės, apyrankės, žiedai, brakteatai (Lamm, 1994, p. 37–51). Be to, ir Skandinavijoje realistiniai zoomorfiniai motyvai klestėjo palyginti neilgai – senojo geležies amžiaus antrojoje pusėje – didžiojo tautų kraustymosi laikotarpio pirmojoje pusėje. Pagrindinė to priežastis buvo spartus abstraktaus germaniško meno tobulėjimas.

Zoomorfinio realizmo išraiškos panašumas gana akivaizdus lyginant C1b–C2 periodų Gotlando, Švedijos, Danijos ir V–VI a. centrinės Lietuvos, Nemuno

1 pav. Žalvarinė žirgo skulptūrėlė iš Kukių (Mažeikių r.) kapinyno (pagal A. Cholodinską, 1974, pav. 12).

2 pav. Lankinė žalvarinė zoomorfinė segė iš Genčių I (Kretingos r.) kapinyno, k. Nr. 226. M. Ežersko nuotr.

žemupio kapinytų plačių geriamųjų ragų apkalų dekorą (Himlingøie, Hade; Harding; Havor, k. Nr. 95, 222, 223 A–B; Plinkaigalis, Kėdainių r., k. Nr. 59, 61, 332; Pašušvys, Kėdainių r.; Kalniškiai, k. Nr. 128; Rubokai, Šilutės r., k. Nr. 39; Kukiai, Mažeikių r. V–VI a. apeigų duobė? (Kazakevičius, 1981, p. 81–91; 1987, p. 115–125; Andrzejowski, 1991, p. 49–50; Simniškytė, 1998, pav. 16, 19:1–2, 4–5, 20; Magnus, 1999, p. 45–63). Tačiau baltų kraštuose V a. pabaigoje – VI a. atsiradę realistiniai motyvai beveik nenaudoti kitiems baltų dirbiniams puošti. VIII–IX a., IX–XII a. Latvijoje rasti puošnūs platieji geriamųjų ragų apkalai, puošti tik geometriniais motyvais (Simniškytė, 1998, pav. 24). Kiek realistiškesni gyvūnų atvaizdai žinomi iš žiemgalių gyventos teritorijos. Aštuonių vandens paukščių figūrėlės puošia VI–VII a. kryžinio smeigtuko, pusapvalio kabučio iš Jauncikių (Jonišio r.) kapinyno, k. Nr. 464 apačią (Vaškevičiūtė, 1987, p. 34–35, pav. 5:2). Didžioji šios formos kryžinių smeigtukų dalis datuojama IV a. pabaiga – VI a. (Tautavičius, 1996, p. 234). Nė didelė žirgelio skulptūrėlė puošia dar vieno VI a. žiemgališko nuokamienio smeigtuko galvutę (Kakužėnų Miklos kalnas (Jelgavos r.) (Graudonis, 1978, p. 45, pav. 10:7). Šiai realistinės išraiškos dirbinių grupei skirtinas ir V a. antrosios pusės Pagrybio (Šilalės r., k. Nr. 97) kapinyne rastas diržo apkalas (Vaitkuns-

kienė, 1995, 134–135, 170, pav. 197, 232). Be geometrinių elementų, apkalėlių puošia dvi gana realistiškai pavaizduotos kamanotų žirgų galvos. Šis apkalėlis turi analogijų tiek šiaurės germanų, tiek anglosaksų, tiek kontinento germanų medžiagoje (Bliujienė, 2000a, p. 105, pav. 4). Kiek realistiškesnės išvaizdos gyvūnais puoštos segės yra rastos Pagrybio (atsitiktinis radinys VDM 709: 26) ir Lazdininkų (Kretingos r.) kapinynuose (Bliujienė, 2000b, pav. 6).

Priežastys zoomorfiniam menui formotis ir skliti buvo didžiojo tautų kraustymosi procesai, apėmę ne tik didelę Europos dalį, bet ir įtraukę nemažą genčių. Be gotų, gepidų ir kitų genčių, į šiuos procesus, matyt, buvo įsitraukusios ir kai kurios vakarų baltų gentys (galindai). Taigi intensyvus genčių judėjimas suaktyvino tarpgentinę prekybą ir kultūrinių laikmečio idėjų sklaidą. Be to, vedybiniai aljansai, sudaryti siekiant laiduoti vadovavimą vienam ar kitam gentiniam junginiui, kilmingųjų tarpusavio dovanos, į tautų kraustymosi procesą įtraukti keliaujantys aukštos kvalifikacijos amatininkai juvelyrų vidurio ir centrinės Europos zoomorfiniam menui suteikė gana vientisą stilistinę išraišką (Arbman, 1945, fig. 1–10; Okulicz, 1973, fig. 245, 249; Näsman, 1984, Tafel 16:1–15). Baltų juvelyrų, priimtina baltų gentims išraiška siekė adaptuoti naujas stilistines idėjas.

Tiek senajame geležies amžiuje, tiek didžiojo tautų kraustymosi laikais pagrindinis baltų genčių dekoras buvo geometriniai motyvai. Naujas stilistines papuošalų dekoravimo idėjas baltų juvelyrų buvo priversti pritaikyti vyraujančioms puošybos tradicijoms. Todėl baltiškoje aplinkoje zoomorfinių motyvų adaptavimas vyko spartaus jų schematizavimo, geometrizavimo, abstrahavimo linkme. Abstrakčios išraiškos zoomorfinius motyvus baltų juvelyrų išplėtojo lankinių segių ilga siaura kojele ir lieta užkaba puošyboje. V a. pabaigoje – VI a. pradžioje pietryčių ir rytų Pabaltijyje rastos kelios lankinės zoomorfinės segės, dekoruotos įvairaus pavidalo spiralėmis ir dviejomis į priekį žiūrinčių gyvūnų galvomis. Šios segės turi Sosdalos (Sösååla) ir Šjurupo (Sjörup) stiliams būdingų bruožų. Tokių segių rasta Plinkaigalio (k. Nr. 106), Vidgirių (k. Nr. 2), Rambyno (atsitiktiniai radiniai, abu Šilutės r.), Valdeko (Osokino, Bagrationovsko r., Kaliningrado sritis) kapinynuose. Baltų žemėse rasta lankinių segių, kurių dekoras remiasi tarpregioninėmis germaniškoms įtakomis. Tokios segės žinomos iš Vidgirių (k. Nr. 30, 32), Geistautų (Liepojos r., k. Nr. 2), Ošbirzės (Talsų r., atsitiktinis radinys), Daumianų (Tumianų, Olštyno vaivadija, k. Nr. 38 ir atsitiktinis radinys), Schlakalneno (Jaroslavskoje, Zelinogradsko r., Kaliningrado sritis, k. 25), Popelkeno (Malinovka, Gvardejski r., Kaliningrado sritis); Angerburgo

(Węgorzewo, Suwałkų r., atsitiktinis radinys). Šios segės turi analogijų Olando saloje, Helgo gyvenvietės, esančios prie Melereno ežero, netoli Stokholmo, pakrantėje ir Vokietijoje, netoli Miuncheno (Werner, 1970, p. 78–80, Tafel 8: 1, 9:1).

Be to, V a. pabaigoje – VI a. pietryčių Pabaltijyje rasta segių, sekant atvežtinėmis gamintų vietinių meistrų. Taigi baltiškasis VI a. zoomorfinis dekoras rėmėsi Europos didžiojo tautų kraustymosi laikų transformuotomis stilistinėmis naujovėmis. Tačiau nesusiformavusį VI a. ir net VII a. pirmos pusės baltų zoomorfinių stilių patvirtintų ir tai, kad visi rasti dirbiniai (lankinės segės ir geriamųjų ragų platieji angų apkalai) yra skirtingo dekoru vienetiniai radiniai. V–VI a. baltų ornamentika ir toliau išlieka geometrinio pobūdžio.

Baltų zoomorfinio stiliaus bruožai. Stiliaus apibūdinimas yra viena iš įvairiausiai interpretuojamų menotyrynių sąvokų. Bendriausiu požiūriu stilius apima meno kūrinio (šiuo atveju taikomosios dailės šakos juvelyrikos) arba kokios nors kūrinų visumos – kūrėjo, krypties, epochos, tautos (genties), kultūrinio regiono formos bei jutiminės išraiškos savitumus. Vieną iš fundamentalių požiūrių į stilius išsakė Heinrichas Vioflinas, kuris visą meno istoriją apibrėžė kaip stilių genezės ir raidos istoriją, o įvairius stilius laikė pamatinėmis meno istorijos sąvokomis (Wöflin, 2000).

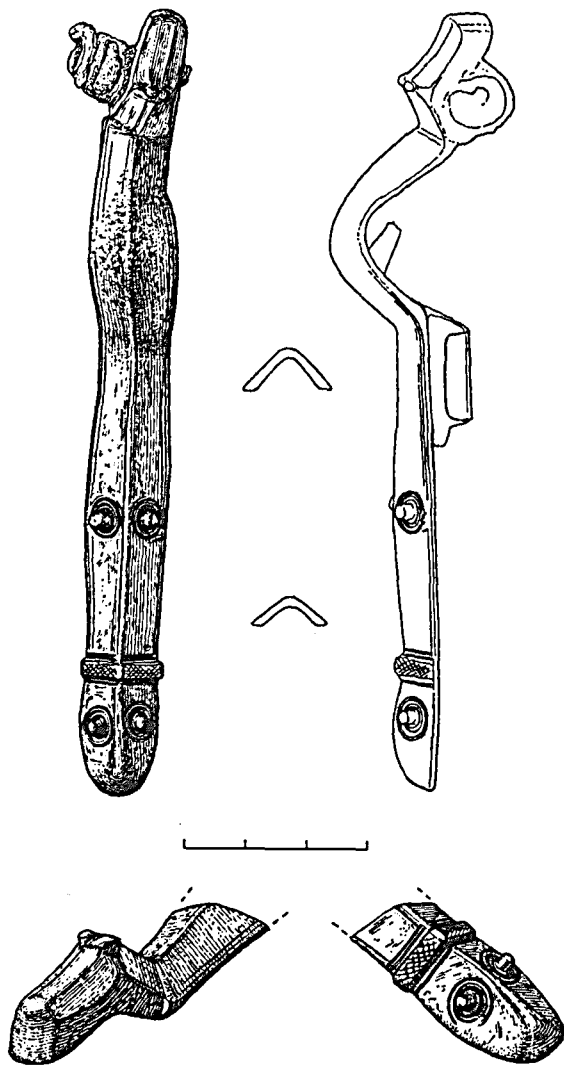
Bandant apibrėžti archeologinių laikų meno stilius Europoje, sulaužyta ne viena ietis (Speake, 1980, p. 5–9). Nagrinėjant archeologinius dirbinius taip pat iškyla klausimas, kaip stiliaus sąvoka taikytina archeologijoje ir kokie nuolatiniai požymiai ją apibrėžia. Vienas stiliaus požymių būtų bendra dirbinių forma ir ornamentika, leidžianti nustatyti prasminius ryšius su kitais dirbiniais ar kitomis kultūromis. Ornamentikoje stilius apima tris pagrindinius aspektus: pirminius motyvus (elementus), jų išraiškos būdus ir struktūrinius ryšius tarp motyvų ir išraiškos. Tai veda į stambesnių ornamentinių sistemų susidarymą ir jų susiejimą į visavertę dekoru visumą. Ornamentinių sistemų analizė leidžia tyrinėti jų sąrangos mechanizmą, t. y. ornamentiką. Ornamentikoje, kaip ornamentinių sistemų visumoje, slypinčias reikšmes galima interpretuoti pasaulėžiūros ir įvairių gyvenimo aspektų atžvilgiu.

Į stiliaus sąvoką įeina ir kūrėjo santykis su stiliumi. Nagrinėjant stiliaus ir kūrėjo (juvelyro) santykį galima teigti, kad autorius yra vyraujančio stiliaus, nulemtu tradicijų ir susitarimų, auka (Gombrich, 1960, p. 8). Taigi stilius yra ir santykis tarp individualaus kūrėjo stiliaus ir laikmečio, epochos stiliaus. Kitaip tariant, individualus kūrėjo stilius įtraukiamas į vyraujantį, šiuo atveju zoomorfinių stilių. Nepaisant, kad at-

skiras tam tikros epochos menininkas buvo suvaržytas stiliaus ir tradicijų, kartu jis turėjo ir kūrybinę laisvę naujovėms (Holmqvist, 1972, p. 22). Kiekvienas menininkas gali varijuoti neperžengdamas stiliaus ribų. Individuali menininko išraiška pasireiškia per vieno ar kito menininko asmeninį stilių, kvalifikaciją. Tai ypač akivaizdu archeologinėje medžiagoje. Tą rodo begalė to paties dirbinio tipų puošybinių variantų. Be to, pagal individualią stilistiką galima išskirti dirbtuves, pajusti atskirų juvelyrų braižą (Bliujienė, 1995, p. 66–68). Todėl „netikėtas“ dirbinio pasirodymas kitame regione gali būti ne tik prekybinių mainų ar migracijų pasekmė, bet ir kūrybinio menininko novatoriškumo pasireiškimas. Stilius turi ir sisteminio požiūrio į archeologiją aspektų, todėl jis gali būti siejamas su sudėtingais dalijimosi informacija procesais (Hodder, 2000, p. 37–39, 44–45). Taip pat reikia pabrėžti, kad labai dažnai vienos ar kitos genties ornamentinėje sistemoje atsiradę nauji, kad ir reikšmingi motyvai nesusiformuoja iki atskiro stiliaus, o paskęsta vyraujančioje ornamentikoje. Taip atsitiko su V–VI a. baltų genčių zoomorfiniais motyvais.

Apibrėžiant vėlyvojo geležies amžiaus baltų zoomorfinių stilių, kaip pirminiai zoomorfiniai motyvai turėtų būti įvardytos skulptūriškos, bet gana apibendrintos šliaužiančio gyvūno (roplio) galvos (pav. 2–12, 14–20). Pats šliaužiantis gyvūno kūnas paslėptas dirbinių formoje (pav. 2–12, 14–20). Tačiau vėlyvajame geležies amžiuje dėl vyraujančio baltų ornamentikoje geometrinio ornamento skulptūrinė, turinti realizmo apraiškų, gyvūno galva buvo sparčiai sugeometrinta, schematizuota (pav. 4–6, 12, 14, 18). Be to, baltų juvelyrai skirtingiems papuošalų tipams ar grupėms naudojo skirtingos plastinės išraiškos roplio motyvus (pav. 2–20). Baltai zoomorfiniams vaizdiniais išreikšti naudojo tik gyvūnų dalis: dažniausiai galvas ir uodegas, įvairias kūno dalis, kartais šias vis abstrahuojamas gyvūnų dalis per atskiras jungtis sujungdavo į visumą. Vėlyvajame geležies amžiuje baltai, skirtingai nuo kitų juos supusių genčių, skyrėsi tuo, kad pagrindinių zoomorfinio stiliaus motyvu pasirinko roplių ir zoomorfinio stiliaus išraiškai nenaudojo keturkojų gyvūnų atvaizdų.

Baltų juvelyrai zoomorfinio stiliaus pagrindiniu motyvu pasirinko roplių–žaltį ar gyvatę, matyt, todėl, kad šie gyvūnai susiję su pasaulėžiūra, aiškiau jų ryšiu su Gyvybės medžiu (Vaitkūnskienė, 1987, 49; Dundulienė, 1979, p. 66). Be to, vitališkas, plastiškas roplys statiškam geometriniam baltų taikomajam menui teikė judėjimo iliuziją. Vėlyvajame geležies amžiuje keturi realiau ar abstrakčiau vaizduojami ropliai reprezentavo Gyvybės medį (Bliujienė, 1999b, p. 145–153). Lietuvos archeologinėje medžiagoje žalčio ar gy-

3 pav. Lankinė žalvarinė zoomorfinė segė iš Dvylių (Klaipėdos r.) kapinyno. LDM PMAp 5178; V. Truklicko piešinys.

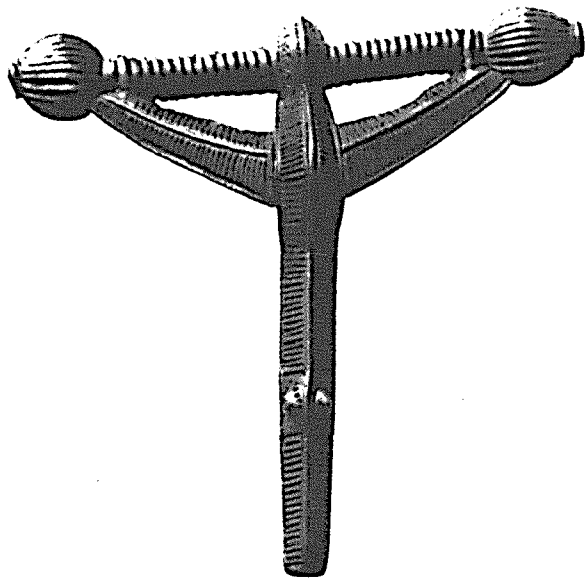
vatės įvaizdis, suvoktas kaip abstraktus geometrinis simbolis, buvo žinomas jau senajame geležies amžiuje (Michelbertas, 1986, p. 147, 150, pav. 59: 1–4, 61:6; Stankus, 1995, pav. 4:5).

Archeologų nuomonės apie vėlyvojo geležies amžiaus gyvūną, baltų pasirinktą kaip zoomorfinį įvaizdį, išsiskiria. Taip atsitinka todėl, kad vėlyvojo geležies amžiaus baltų zoomorfinis stilius kaip visuma nėra nagrinėtas. Todėl manoma, kad baltų vėlyvojo geležies amžiaus lankinių zoomorfinių segių, apyrankių dekore vaizduojamas žaltys ar gyvatė (Гуревич, 1947, p. 68–78; Moora, 1952, p. 94–95; Varnas, 1984, p. 109; Urbanavičius, Urbanavičienė, 1988, p. 30, pav. 42:1; Vaska, 1994, p. 116–119). Taip pat manoma, kad pasaginių segių, apyrankių, žąslių laužtukų, balno kilpų dekore naudotas stilizuotas žirgo atvaizdas (Volkaitė-

Kulikauskienė, 1970, p. 74; 1971, p. 16–17; Kulikauskienė, 1984, p. 33; Vaitkunsienė, 1986, p. 37–50; Vijups, 1994, p. 126–127). Taip pat dažnai dirbinyje vaizduojamas gyvūnas neįvardijamas ar pabrėžiama, kad papuošale vaizduojamas apskritai gyvūnas ar gyvūnas, turintis lelijos ar tulpės žiedo pavidalo galvas (Daugudis, 1968, p. 22–24; Vaitkunsienė, 1978d, p. 63–65; Vaitkunsienė, Merkevičius, 1978, p. 108; Urbanavičius, Urbanavičienė, 1988, p. 28–29, 54; Kanarskas, 1994, p. 174, pav. 16; Atgāzis, 1998, p. 13; Radiņš, 1999, p. 79–81, 91–99).

4 pav. Lankinė sidabrinė zoomorfinė segė iš Grobinios, Liepajos r. (pagal E. C. G. Oxenstierna, 1940, Abb. 1).

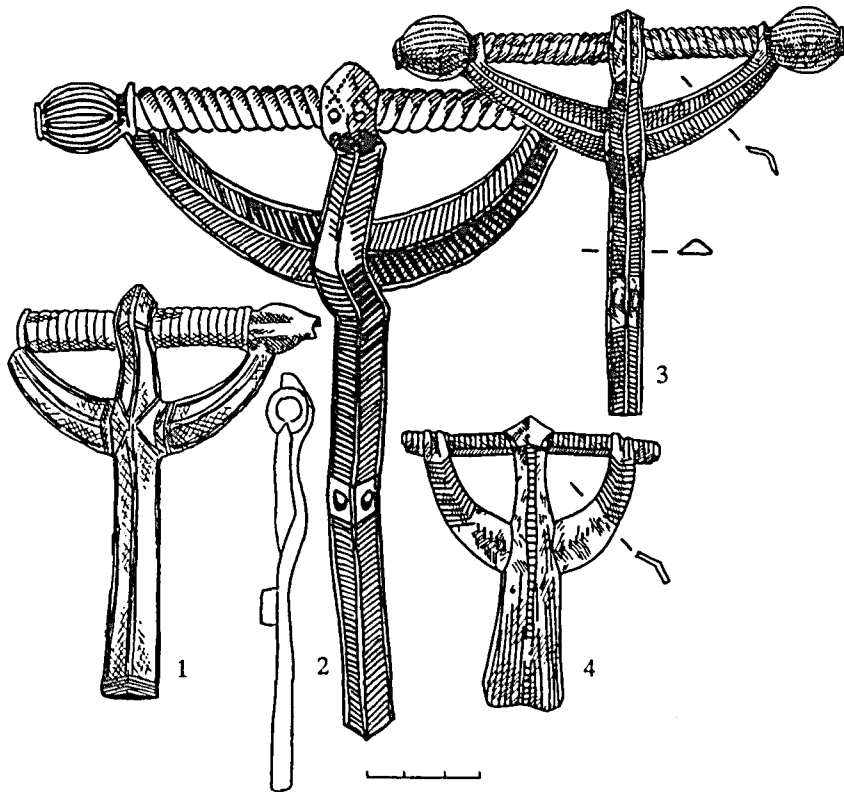

5 pav. Lankinė sidabrinė aguoninė segė iš Gibaičių (Šiaulių r.) kapinyno (atsitiktinis radinys ŠAM I-A 115). V. Ostašenkovienės nuotr.

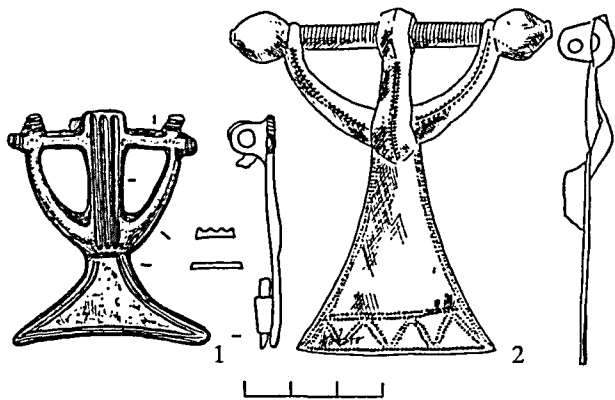
Paskatos visai zoomorfinio stiliaus išraiškai kaip simbolį pasirinkti vieną ar kitą gyvūną bendros visam pietryčių Pabaltijo regionui ir Baltijos jūros saloms, pietinės ir vidurio Skandinavijos pakrantėms. Šliaužiantis gyvūnas, kaip vienas zoomorfinio stiliaus įvaizdžių, nuo romėniškojo laikotarpio buvo populiarus Skandinavijoje ir visoje Šiaurės Europoje. Germanų puošybos stiliams, ypač stiliui II (pagal Bernardą Saliną) (Salin, 1904) susipynusiems gyvūnų kūnams išreikšti reikėjo jungčių, kurias puikiai atitiko lankstus roplio kūnas (pav. 13:1a–d) (Wilson, 1994, p. 71, fig. 2:47–49, 2:52–53; Gaimster, 1998, p. 3, fig. 2). Merovingų laikotarpio Europos archeologinė medžiaga liudija, kad šliaužiantis gyvūnas buvo populiarus tiek Skandinavijoje, tiek tarp kontinento germanų, tiek tarp anglosaksų (Speake, 1980, p. 85–90). Skandinavijoje gyvatė buvo susi-

jusi su dievu Odinu (Gaimster, 1998, p. 45, 78–79; Hårdh, 2000, p. 109). Ilganosių roplių (žalčių ar gyvačių) išraiškingomis akimis atvaizdų nuo V a. pradžios iki pat vikingų laikų pabaigos žinoma iš įvairių Danijos, pietų Švedijos, Gotlando dirbinių (Stenberger, 1958, Textabb. 10–11, 25, 65, 99–100; Hårdh, 2000, p. 108, fig. 3). Iššiepęs nasrus roplys ar roplys su iškištu liežuviu skandinavų archeologinėje literatūroje vadinamas drakonu. Tokios išraiškos drakonas žinomas iš pietų Švedijos (pav. 13:3–4) (Larsson, Hårdh, 1998, fig. 56). Todėl, matyt, roplių tenka priskirti prie bendražmogiškų simbolių. Jų vaizdavimo būdas – realistinis ar suabstraktintas, geometrinis – priklauso nuo kiekvienos genties mąstymo būdo. Neabejotina viena – šie simboliai buvo įtraukti į genties pasaulėžiūros vaizdinių sistemą. Tai akivaizdžiai rodo lankinių zoomorfinių segių dekoras. Šios segės, būdamos pasaulio modelio geometrine išraiška, jas nešiojusiems kariams buvo patikima apsauga (Bliujienė, 1999b, p. 145–153). Tradiciškai remiantis baltų mitologine medžiaga roplio, žalčio, bet greičiausiai gyvatės įvaizdis siejamas su senosios Europos gyvybės ir atsinaujinimo deive Gyvate (Gimbutienė, 1985, p. 157–158).

Nagrinėjant stilius negalima išvengti ir stilizacijos sąvokos, kuri apima ne tik turinio ir plastinės išraiškos

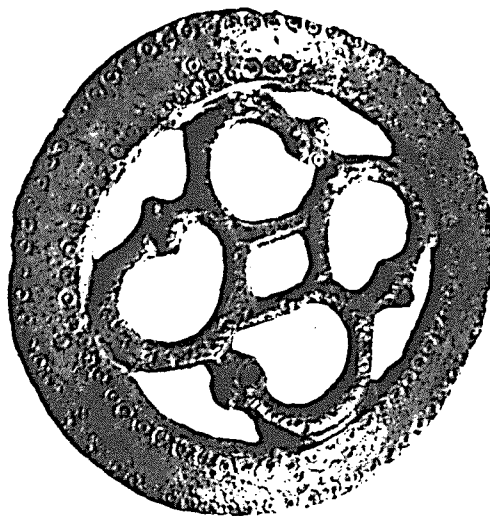

6 pav. Lankinės žalvarinės aguoninės segės: 1 – Uplyna (Šilalės r.), k. 24; 2–4 – Jaunciekiai (Joniškio r.), k. Nr. 113, 335 ir atsitiktinis radinys (1–LNM AR K, A. Ruzienės piešinys; 3–4 – pagal I. Vaškevičiūtę, 1987, 2: 2–4).

7 pav. Lankinės žalvarinės segės trikampėmis kojelėmis: 1 – Užpelkiai (Kretingos r.), k. Nr. 103; 2 – Ringuvėnai (Šiaulių r.), LNM AR 646: 4. 1 – V. Truklicko piešinys; 2 – LNM AR K, A. Ruzienės piešinys.

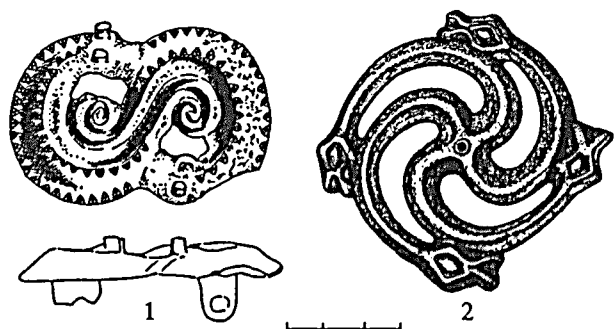
neatitikimus, bet ir nusako savitą kūrėjo (šiuo atveju juvelyro) stiliaus transformaciją bei prisitaikymą prie didesnės giminingos išraiškos struktūros. Baltų ornamentu aplinkoje tai yra staigus perėjimas nuo apibendrinto, bet gana realistinio gyvūnų vaizdavimo būdo prie jų vaizdavimo sąlyginėmis schemomis trimačiu apibendrintu pavidalu ir galiausiai tik geometrinio ornamentu (pav. 12, 14–15, 18–19). Schematizavimas būdingas visiems baltų zoomorfinio stiliaus dirbiniams, bet ypač ryškiai pasireiškia pasaginių zoomorfinių segių puošyboje (pav. 12, 14–15). Vienu jų nors ir schematizuoti atvaizdai turi ropliui būdingų bruožų, kitų – šliaužiančio roplio atvaizdas primena lelijos ar tulpės žiedą (pav. 12). Kaip minėta, tokius schematizuotus, trimačius roplių atvaizdus archeologai vadina lelijos ar tulpės pavidalo žiedais, turinčiais zoomorfinę išraišką, ar tiesiog šių gėlių žiedais. Vėlyvojo geležies amžiaus baltų ornamentikai augaliniai motyvai nėra būdingi (Vaitkunskienė, 1981, p. 81; Bliujienė,

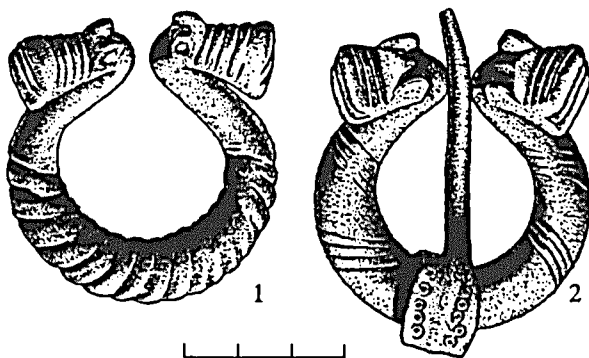
9 pav. Žalvarinė plokštinė segė iš Žasino (Šilalės r.) kapinyno, k. Nr. 129 (LNM AR F). K. Vainoro nuotr.

1999a, p. 65–66). Šio laikotarpio pabaigoje atsiradę augaliniai motyvai yra dekoratyvinio pobūdžio, jų kilmė susijusi su Bizantijos meno plitimu. Vėlyvojo geležies amžiaus archeologiniuose dirbiniuose randami ir panašūs lietuvių liaudies meno lelijų ir tulpių pavidalų atvaizdai yra visiškai skirtingų epochų, turėjusių skirtingą kultūrinį paveldą, dirbiniai (Usačiovaitė, 1998, p. 70–83). Beatodairiškas neolito laikotarpio, vėlyvojo geležies amžiaus ir XIX a. – XX a. pirmosios pusės ornamentinių struktūrų lyginimas yra nekorektiškas.

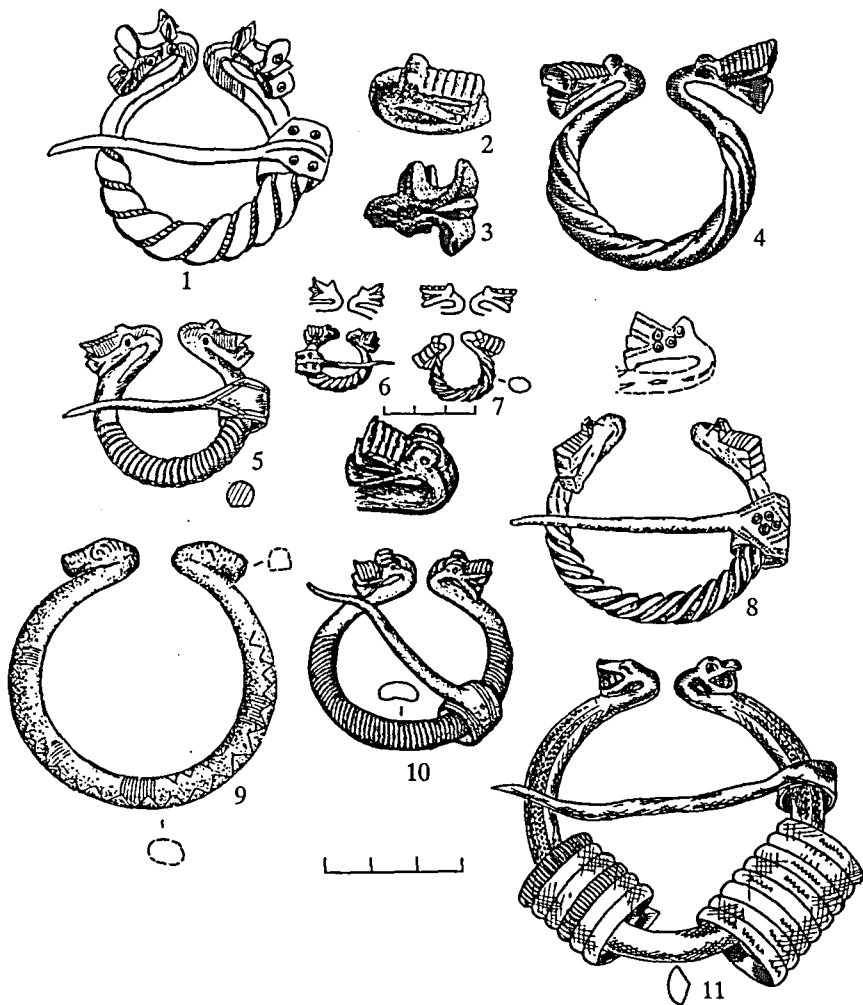
Europoje lelijos žiedų motyvų pasitaiko karolingų IX a. pradžios – X a. pradžios mene, kuris buvo populiarus tiek pačioje imperijoje, tiek už jos ribų (Lennartsson, 1998, p. 452–453). Tačiau čia lelijos motyvų yra nedaug, jie nėra savarankiški, o paslėpti di-

8 pav. Žalvarinės plokštinės segės: 1 – Stragnai (Klaipėdos r.), LNM AR 38; 614; 2 – Laiviai (Kretingos r.), k. Nr. 53 (LNM AR K). A. Ruzienės piešinys; 2 – V. Truklicko piešinys.

10 pav. Žalvarinės pasaginės segės iš Paalksnių (Kelmės r.) kapinyno, atsitiktiniai radiniai (pagal M. Michelbertą, 1996). I. Maciukaitės piešiniai.

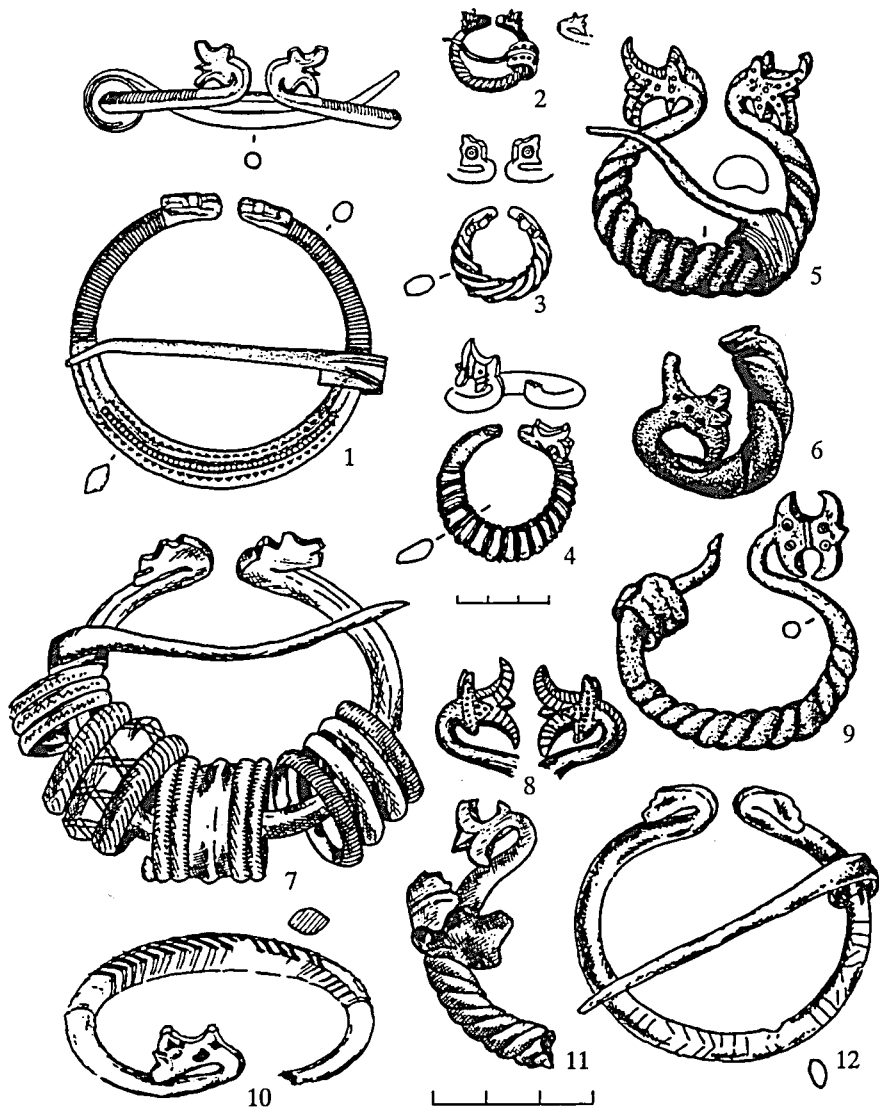
11 pav. Pasaginės segės: 1 – Jakštaičiai–Meškiai (Šiaulių r.) atsitiktinis radinys, 1973 m.; 2–3 – Paalksniai (Kelmės r.), atsitiktinis radinys 1997 m.; 4 – Lingių ferma (Šilalės r.), LNM AR 563: 1; 5 – Laiviai (Kretingos r.), k. Nr. 183; 6 – Lejasdopelė (Stuokos r.); 7 – Pokainių šilas (Dobelės r.); 8 – Švėkšna (Šilutės r.), LNM AR 6: 345; 9 – Genčiai I (Kretingos r.), k. Nr. 3; 10 – Griežė (Mažeikių r.), kapų duobė II, LNM AR 185: 276; 11 – Palanga (Palangos m.), k. Nr. 3 (pagal 1 – B. Tautavičienė, V. Urbanavičius, 1975; 2–3 – pagal M. Michelbertą, 1997, I. Maciukaitės piešiniai; 4–5; 8–11 LNM AR K, A. Ruzienės piešiniai; 6 – pagal Latvijas, 1974, pav. 66:23; 7 – pagal M. Atgāzis, 1998, pav. 3:3).

desnėse ornamentinėse struktūrose (Lennartsson, 1998, Taf. 3:1–4; 4:1; 6: 4; 8:1; 17:7; 14). Antikos mene, kuris buvo vienas iš kertinių Europos kultūros paveldo elementų, žinomi akanto, palmetės, lotoso žiedų, gebenės, vynmedžio, lauro lapų motyvai (Wilson, 1994, p. 120–121; 1995, fig. 2–27). Lelijos žiedai antikos mene ypač reti (Wilson, 1995, fig. 16, 21, 25).

Dar vienas pastovus stilių apibrėžiantis veiksnys yra pirminių motyvų struktūriniai ryšiai. Čia pabrėžtina zoomorfinių elementų sąveika su geometriniais motyvais (pav. 2–20). Baltų ornamentikoje geometriniai motyvai ne tik papildė zoomorfinius motyvus, suteik-

dami išraišką, judesį, bet daugeliu atvejų kuria patį geometrizuotą gyvūną (pav. 6, 7:1, 15). Juvelyrų tobulindami zoomorfinių stilių patį gyvūną, jo judesį sugebėdavo išreikšti geometriniais motyvais ar schematizuotų ir geometrinių motyvų formomis (pav. 12, 14). Skulptūriniai ar schematizuoti ir suabstraktinti gyvūnų atvaizdai dažnai būdavo puošiami „akutėmis“, trikampaiais, „X“ motyvu, skirtingos krypties įkartomis. Kiti geometriniai motyvai jų puošybai nebuvo naudojami. Kaip minėta, baltai vaizduodavo tik roplių galvas, kartais uodegas (pav. 9) (Garte, 1929, Abb. 254:c). Pats gyvūno kūnas buvo įkomponuotas į dirbinio formą, taip pat sugebėta gyvūno dalimi išreikšti visumą (pav. 2–12, 14–20). Baltų zoomorfinio stiliaus išraiškai buvo svarbu gyvūninių motyvų skaičius atskirame dirbinyje. Baltai viename dirbinyje niekada nevaizdavo daugiau kaip aštuonių gyvūnų, bet dažniausiai apsieidavo su keturiais (Bliujienė, 1999b, p. 145–149). Lankinėse zoomorfinėse ir aguoninėse segėse dažniausiai vaizduojami keturi ropliai (pav. 2, 4, 6). Pasaginėse, plokštinėse segėse, zoomorfinėse ir įvijinėse apyrankėse visos baltų gentys vaizduodavo du roplius. Žąslų laužtukuose vaizduojamas vienas roplis.

Realistinės išraiškos vėlyvojo geležies amžiaus baltų dirbinių turime vos kelis. XI–XII a. žirgo ir raitelio figūrėlė buvo rasta Didvyčiuose (Jazdaičiuose; Plungės r.). Žirgų skulptūrėlės rastos Tervetės piliakalnyje (Dobelės r.) ir Kukių kapinyne (Mažeikių r.) XII–XIV a. kapuose (pav. 1) (Kulikauskienė, Rimantienė, 1966, pav. 31; Cholodinska, 1974, pav. 12; Latvijas, 1974, pav. 59:13). Vienas žalvarinis smeigtukas, užsibaigiantis vandens paukščio figūrėle, žinomas iš Klai-pėdos krašto (Engel, La Baume, 1937, Abb. 47:k).

12 pav. Pasaginės segės: 1 – Užpelkiai (Kretingos r.), k. Nr. 90; 2–4 – Pokainių šilas (Dobelės r.); 5 – Griežė (Mažeikių r.) kapų duobė II, LNM AR 185: 295; 6 – Paalksniai (Kelmės r.) atsitiktinis radinys; 7 – Palanga (Palangos m.), 117; 8 – Griežė (Mažeikių r.) kapų duobė II, LNM AR 185: 295; 9 – Griežė (Mažeikių r.) kapų duobė IX, LNM AR 185: 1027; 10 – Vidmantai (Kretingos r.), KrM 21314; 11 – Laiviai (Kretingos r.), LNM AR 2: 1091; 12 – Genčiai I (Kretingos r.), k. Nr. 23 (1 – V. Truklicko piešinys; 2–4 pagal Atgāzis, 1998, pav. 3: 1–2; 5, 7–9, 11–12 – LNM AR K, A. Ruzienės piešiniai; 10 – KrM; I. Pileckienės piešinys).

Be bendro visoms baltų gentims zoomorfinių motyvų vaizdavimo būdo, atskirose baltų gentyse gyvūniniai motyvai kiek skirtingi. Šie skirtumai pasireiškia didesnėmis ar mažesnėmis realizmo apraiškomis ar abstrakčiu, geometrizuotu zoomorfiniu gyvūnų vaizdavimo būdu. Realistiškiausius gyvūnus (roplius) vaizdavo kuršiai (pav. 2). Kitų baltų genčių realistiniai gyvūnai gali būti siejami su kuršių kultūrine įtaka, tarpentine prekyba.

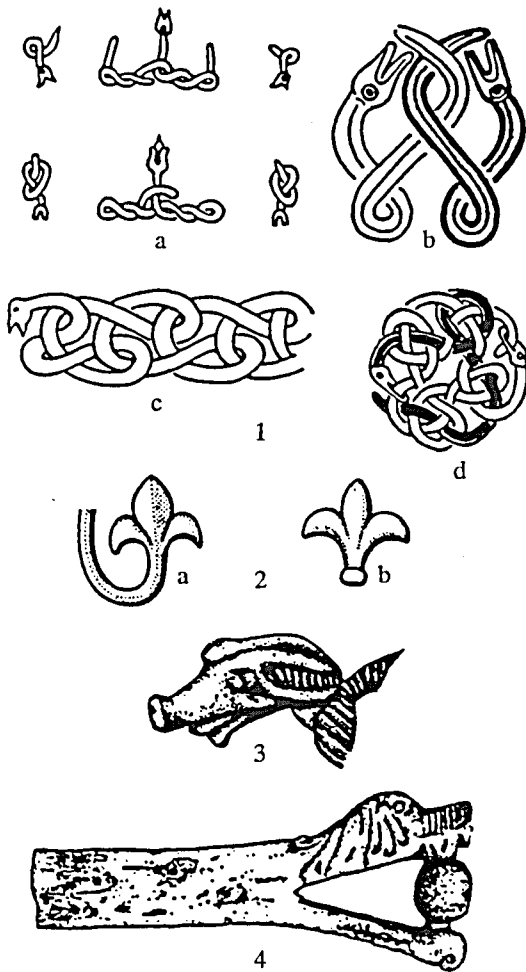
Nagrinėjant stiliaus išraišką tų pačių dirbinių tipų viduje, galima teigti, kad ne visada nuo paprastesnės

ornamentinės kompozicijos pereinama į sudėtingesnę. Baltiškų lankinių, pasaginių, plokštinių segių raida rodytų, kad nuo sudėtingesnių, skulptūrinės išraiškos kompozicijų buvo pereinama prie paprastesnių, geometrizuotų, schematizuotų zoomorfinio stiliaus pavyzdžių. Prie baltų apibendrintų zoomorfinių vaizdinių kūrimo dažnai prisidėdavo dirbinių konstrukcija. Lankinių segių konstrukcijos skirtumai (lankelio, įvijos bei buoželių sujungimo būdai iš dalies nulėmė šios dirbinių grupės zoomorfinio stiliaus geometrizavimą ir abstrahavimą) (Bliujienė, 1999a, lent. 6).

Kuršiai – baltų zoomorfinio stiliaus kūrėjai. VIII–IX a. kuršių juvelyrų, remdamiesi bendraeuropinėmis zoomorfinio meno tradicijomis, sukūrė savitą, pagrįstą geometriniais motyvais zoomorfinių stilių. Ankstyviausi šio stiliaus dirbiniai rasti kuršių Mėguvos, Pilsoto, Keklio žemėse. Pavienių VII a. antrosios pusės – VIII a. lankinių zoomorfinių žinoma iš kuršių žemės – Duvzarės, taip pat pietinių kuršių kaimynų lamatiečių. Čia galima stebėti zoomorfinio stiliaus užuomazgas, tobulėjimo stadijas (pav. 2–3). Dėl vėlyvojo geležies amžiaus baltų genčių konsolidavimosi procesų ir kultūrinio bendrumo zoomorfinis stilius labai sparčiai plito. Tačiau reikia pastebėti, kad kitos baltų gentys naudojo abstraktesnius zoomorfinius atvaizdus, dažniausiai užgožtus geometrinių motyvų (pav. 17:8, 10–11).

Baltiškų papuošalų ornamentikoje zoomorfinis stilius, kaip savitas išraiškos būdas, atsekamas nuo VII a. antrosios pusės – VIII a. Vėlyvajame geležies amžiuje ar vikingų epochoje sustiprėjo kuršių, žiemgalių ryšiai su Skandinavija, ypač su Gotlando sala (Mickevičius, 1994, p. 110–125). Todėl galimybė tobulinti baltiškąjį

13 pav. Germanų ir šiaurės germanų zoomorfiniai ir lelijos žiedo motyvai: 1a – perpetės užsegimo detalių dekoras. Suttonas Hoo, Sufolkas (Suffolk), Anglija; 1b – kiauraščio apkalos detalė. Bidford-on-Avonas, kapas 81, Varvikas (Warwicks), Anglija; 1c–d – sagties dekoru detalės. Suttonas Hoo, Sufolkas, Anglija; 2 a–b – karolingų lelijos žiedo motyvai; 3–4 – „drakonų“ galvos iš Upakros (Uppåkra) gyvenvietės, Švedija. (1 a–d pagal Speake, 1980, fig. 1: a, c; 2: a; 12: b; 2 a–b pagal Lennartsson, 1998, Abb. 4 a: 7; 3–4 pagal Larsson, Hårdh, 1998, fig. 56).

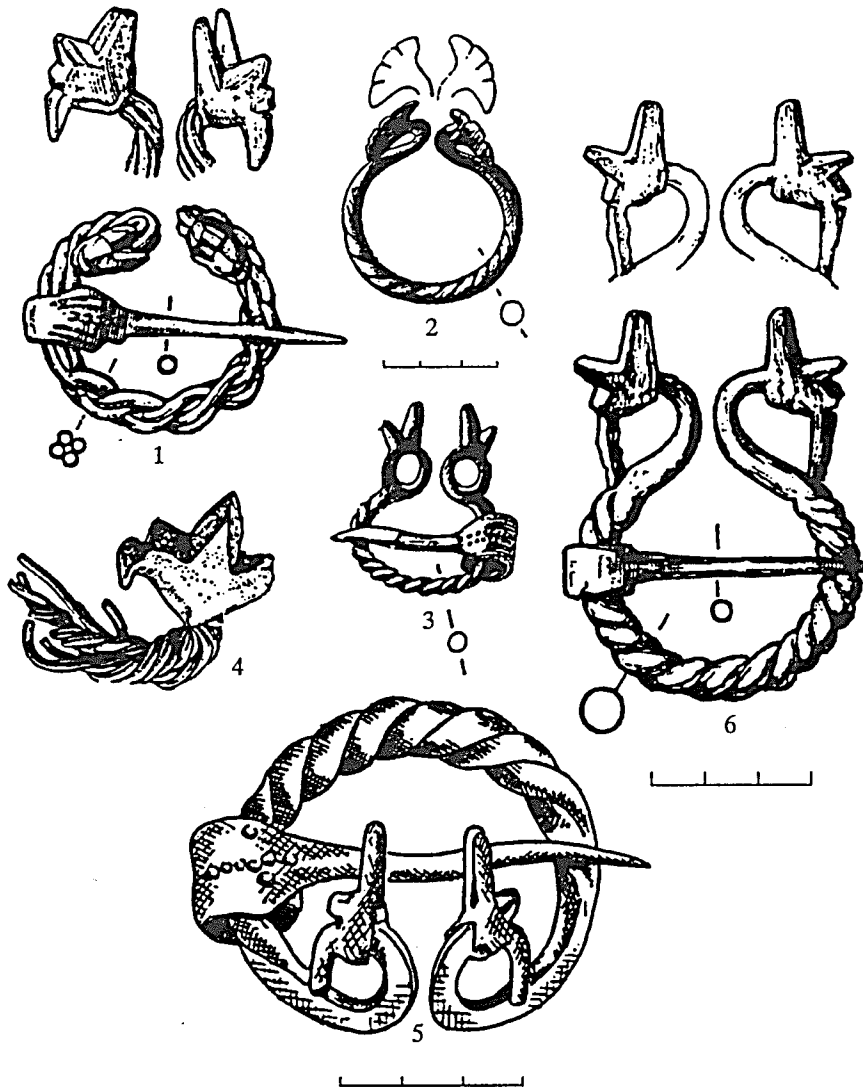
zoomorfišką stilių buvo įkvėpta ankstyvųjų vikingų epochos stilių. Tačiau baltai iš skandinavų perėmė tik pačią zoomorfinio stiliaus idėją, kai kuriuos ornamentavimo elementus (ataugos), gilaus reljefo ir plokštumos teikiamas galimybes, ištobulintą liejimo techniką. VII a. antrosios pusės – VIII a. zoomorfinis baltų stilius pasireiškė lankinėse segėse, kurios yra gana įvairios, dar turinčios nemažai bendrų bruožų su normaniškais prototipais. Zoomorfinio stiliaus elementus įkomponuoti į baltišką geometrinio stiliaus aplinką ir į konkretų papuošalą buvo nelengva, bet juvelyrų šį uždavinį puikiai išsprendė. Maža to, baltų

zoomorfinis stilius veikė skandinaviškus šio stiliaus pavyzdžius. 1881 m. Gruobinioje (Liepojos r.) atsitiktinai rasta VII–VIII a. pradžios sidabrinė segė yra puikus baltiško zoomorfinio stiliaus ir šiaurės germanų ar germanų, matyt, stiliaus II sąveikos pavyzdys (pav. 4) (Moora, 1952, pav. 60).

Patys gražiausi zoomorfiniai stiliaus dirbiniai žinomi iš VIII–IX a. (pav. 2–3, 8–9). Tačiau tiek zoomorfinio stiliaus pradiniam etape, o juo labiau X–XII a. papuošaluose matoma ne tik tolesnė zoomorfinių motyvų abstrahacija, bet akivaizdi ir stiliaus degradacija (pav. 6–7, 12, 14–15). Tarp vėlyvojo geležies amžiaus baltų genčių išsiskiria kuršiai, kurie įvairių papuošalų grupėms sukūrė gana skirtingos išvaizdos zoomorfinius motyvus. Kuršių lankinių zoomorfinių, aguoninių, plokštinių, pasaginių segių, apyrankių gyvūniniai motyvai skirtingi (pav. 2, 8, 16, 18:2, 19). Tuo tarpu latgalių, žiemgalių, sėlių, aukštaičių, žemaičių lankinių zoomorfinių ir aguoninių bei pasaginių segių, apyrankių, žąsų laužtukų puošybai naudoti labai artimi zoomorfiniai motyvai (pav. 10, 11, 17:7–10). Be to, šis stilius kiek skirtingai pasireiškė vyrų ir moterų puošalų ornamentikoje. Moterų (įvijenės apyrankės, kuršių moterų smeigtukai trikampe galvute) papuošalų zoomorfiniai motyvai daug labiau suabstraktinti nei vyrų.

Zoomorfinio stiliaus pasireiškimas įvairiose baltų gentyse. Lankinės zoomorfinės segės. Būdingiausi VII a. antrosios pusės – IX a. zoomorfinio stiliaus papuošalai yra lankinės zoomorfinės segės, žinomos iš kuršių gyventos teritorijos (pav. 2). Pavienu ankstyvųjų šio tipo segių rasta Lamatoje (pav. 3) (Nakaitė, 1972, p. 111–112, pav. 10:7). Kelios lankinės zoomorfinės segės rastos Estijoje, Suomijoje (Tautavičius, 1996, p. 210). Segių dekoras ir tipai plačiai aptarti (Vaitkuskienė, 1978a, p.44, žem.30; Tautavičius, 1996, p. 206–210; Bliujienė, 1999a, p. 100–106, pav. 29–36; 1996b, p. 152–156).

Žymiausių Mėguvos žemės kuršių kapinynų (Palanga, Anduliai, Genčiai I, Lazdininkai, Kašučiai) lankinės zoomorfinės segės, be stilistinių ryšių, rodytų tam tikrą gamybos vienodumą, pasireiškiantį net smulkiuose dekoru elementuose. Ypač net detalėmis artimos segės rastos Andulių ir Palangos kapinynuose. Artimai į Andulių ir Palangos panašių šio tipo papuošalų rasta Genčių I ir Kašučių kapinynuose. Tai leistų manyti, kad Andulių, Genčių I, Kašučių, Palangos gyvenvietėse egzistavo dirbtuvės, kurių juvelyrų mokėsi vieni iš kitų ar artimai bendradarbiavo (Oxenstierna, 1940, Abb. 27–29, 31; Palanga, 56, 186, 209, 245, 338; Genčiai I, k. 227). Taip pat yra galimybė, kad keliaujantys aukštos kvalifikacijos amatininkai dirbdavo keliose gyvenvietėse.

14 pav. Pasaginės segės: 1 – Ozolmuiža (Madosos r.), LVM 64688; 2 – Zviedriai (Tukumos r.); 3 – Lokstenės (Stučkos r.); 4 – Paalksniai (Kelmės r.), 1996 m. atsitiktinis radinys; 5 – buvusi Kauno apskritis, LNM AR 58: 3; 6 – Dignaja (Jekabpilio r.) (1, 6 – pagal – A. Vijups, 1994, pav. 1:2, 7; 2 – pagal – Ė. Mugarėvičs, 1977, pav. 5: 9; 3 – pagal Latvijas, 1974, att 304: 26; 4 – pagal M. Michelbertā, 1997, I. Maciukaitės piešinys; 5 – LNM AR K, A. Ruzienės piešinys).

Lankinės aguoninės segės. VIII–XI a. kuršiai, latviečiai, skalviai, latgaliai, žiemgaliai, sėliai, žemaičiai nešiojo lankines aguonines seges, kurios taip pat dekoruojamos zoomorfiniais motyvais ir būdingu horizontaliai reljefiniu paviršiumi (pav. 6:2–3). Apie šių segių kilmę, chronologiją, tipus, dekorą nemažai rašyta (Vaitkunskienė, 1978b, p. 44–45, žem. 31; Tautavičius, 1996, p. 210–213; Bliujienė, 1999a, p. 106–111). Lankinės zoomorfinės segės yra gana vienalytės tiek stilistika, tiek paplitimo teritorija, o lankinės aguoninės segės – priešingai. Todėl įvairialypį šio tipo segių dekorą, matyt, lėmė didelė jų paplitimo

teritorija ir įvairi gentinė priklausomybė.

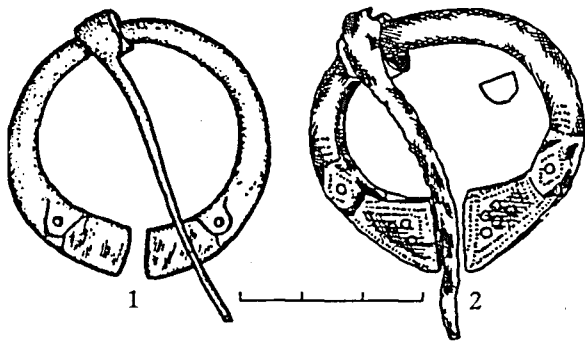
VIII–IX a. žiemgalių segės (I tipas) dažniausiai neturi ataugų ant lankelio, o jų kojelę puošiančios ataugos nedekoruotos X motyvu. Užbaigiančios liemenėlį geometrizuotos roplių galvos visiškai geometrizuotos. Šių gyvūnų galvos dažnai neturi ataugų, o yra dekoruojamos „X“, zigzagu ar kitais geometriniais motyvais (pav. 6:2–3). Vertikaliai ir horizontaliai neornantuota plokštuma segių dekore pabrėžiama simetrija ir lygiakryšmė kryžma (pav. 6). Segių centrą ir roplių šliaužimą pabrėžia išlenktas segių liemenėlis, ypač akcentuotas II tipo segėse.

Tarp šio tipo skalvių, latviečių, žemaičių segių nemaža dalis yra tokių, kurių paviršius lygus (Stragnai, Daukšaičiai (abu Klaipėdos r.), Maudžiorai (Kelmės r.), Upyna (Šilalės r.). Kartais skalvių lankinės segės dekoruotos reljefinėmis linijomis, einančiomis vertikaliai, o ne, kaip įprasta, horizontaliai (Mocikaičiai (Klaipėdos r.)) (Nagevičius, 1935, p. 69, pav. 3).

Smailianosėmis roplių galvutėmis puoštos tik kuršių IX–X a. lankinės aguoninės segės (II tipas). II tipo lankinių aguoninių segių buvimas latgalių, žiemgalių, žemaičių

kapinyuose rodytų kultūrinę kuršių įtaką ir intensyvią tarpgentinę prekybą (Stačiūnai, Pakruojo r.; Jakštaičiai–Meškiai, Šiaulių r.).

Lankinės segės trikampe kojеле. Tarp vėlyvojo geležies amžiaus pradžios segių išskirtina nedidelė segių grupė – tai lietos, plokščios segės trikampe kojеле. Tokių segių rasta Palangos (k. Nr. 71); Užpelkių (k. Nr. 103). Panašios formos, tik spirale apsukta įvijos ašimi segė rasta Ringuvėnų (Šiaulių r.) kapinyne (pav. 7) (LNM AR 646:4) Tokios segės rastos nedegintų mirusiųjų kapuose, pagal kitas įkapes datuotiniuose VIII a. pabaiga – IX a. (Volkaitė-Kulikauskienė,

15 pav. Žalvarinės pasaginės segės: 1 – Kretingos I (Kretingos m.) kapinynas, atsitiktinis radinys; 2 – Palanga (Palangos m.), k. 171 (1 – I. Jablonskio piešiniai; 2 – LNM AR K, A. Ruzienės piešinys).

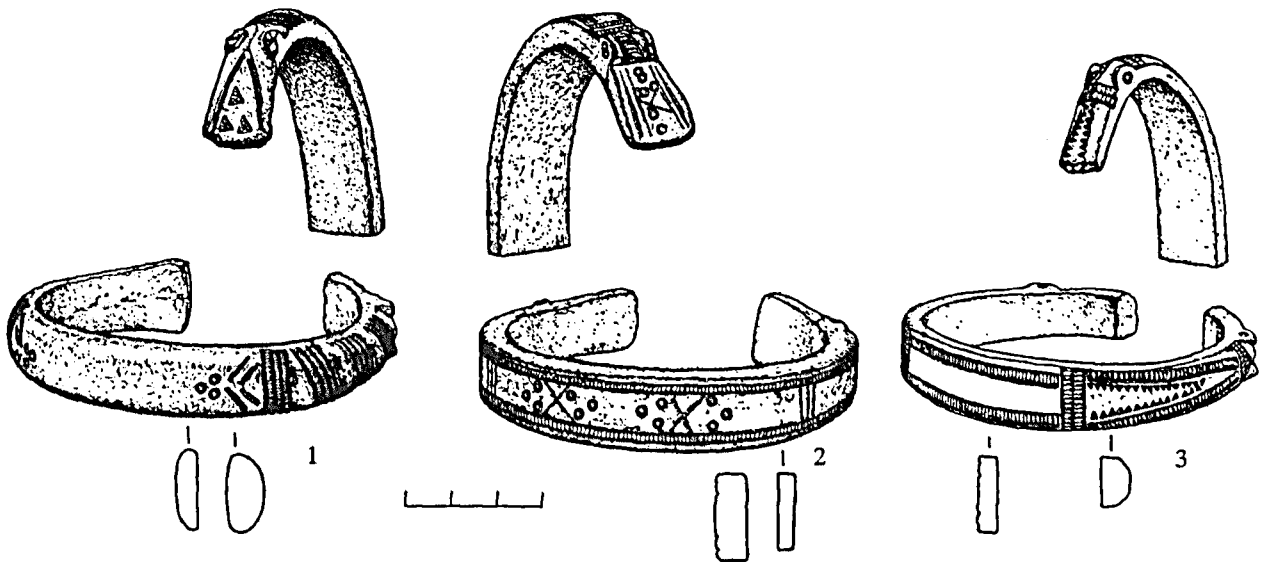
1970, p. 143–144, pav. 17:1). Matyt, panašiam laikui priklauso ir atsitiktinai Ringuvėnuose rasta segė. Šios segės yra lietos, plokščios, dekoruotos labai kukliai – geometriniais motyvais. Tačiau segių lankelio galuose ar ant įvijos įžiūrimos suplokštėjusios, visiškai geometrizuotos roplio galvos (pav. 7). O Ringuvėnų segės įvijos ašies galai baigiasi lygiomis aguonų dėžučių pavidalo buoželėmis.

Plokštinės segės. VIII a. pabaigos – IX a. kuršiai, skalviai, lamatiečiai nešiojo įvairių tipų plokštines seges (Vaitkunskienė, 1978c, p. 66–69, žem. 39:1–8; Tautavičius, 1996, p. 219–221; Bliujienė, 1999a, p. 112–119). Viena kita plokštinė segė aptikta žemaičių, žiemgalių, aukštaičių kapinynuose. Į apskritas plokštines seges kartais įkomponuojama svastika, kurios galus dažnai puošia stilizuotos, bet dar turinčios realistinių

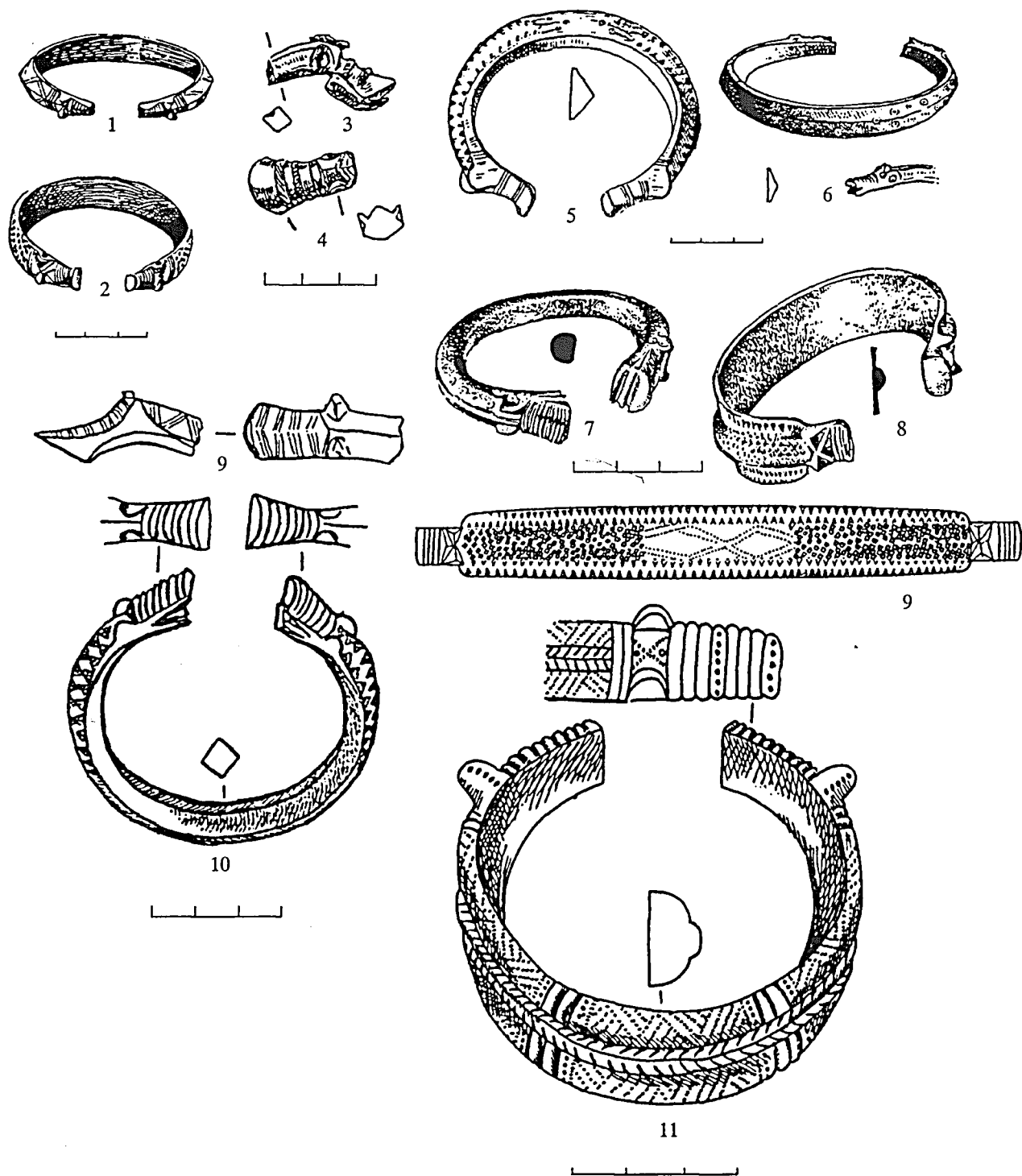
apraiškų roplių galvutės (pav. 8:2, 9). Juvelyrų išraiškingai modeliuodavo roplių kakta, nosį, ausis. Galva dažnai ornamentu ar skulptūriškai modeliuojant atskiriama nuo kūno. Roplių galvos dažnai turėdavo nedideles ataugėles. Kartais akys paryškintos geometriniais motyvais, dažniausiai „akutės“ motyvu. Skulptūriškomis roplių galvutėmis taip pat buvo puošiamos „S“ raidės formos plokštinės segės (pav. 8:1). Kai kurių šio tipo segių roplių galvutės yra smailios. Kitų roplių snukučiai tiesūs. Pastarųjų segių roplių galvutės susilieja į kūną (pav. 8:1). Šių segių roplių galvutės turi po dvi ataugėles. Seges puošia geometrinis ornamentas, šliaužimą puikiai perteikia spiralė (pav. 8:1).

Pasaginės segės zoomorfiniais galais. Šias seges baltai pamėgo X a. pabaigoje. Tokios pasaginės segės randamos ir XIII–XV a. (Daugudis, 1968, p. 17–24, pav. 13–18; Vijups, 1994, p. 124–128, pav. 1; Engel, La Baume, 1937, Abb. 43; d; 49:m). Žemaičiai pasagines zoomorfines seges nešiojo ir XVI–XVII a. antroje pusėje (Urbanavičius, 1979, p. 142–150; Vaškevičiūtė, 1995, p. 294, pav. 11:3). Šio tipo pasaginių segių galai puošti įvairaus pavidalo abstrakčiomis roplių galvutėmis (pav. 10–12, 14–15).

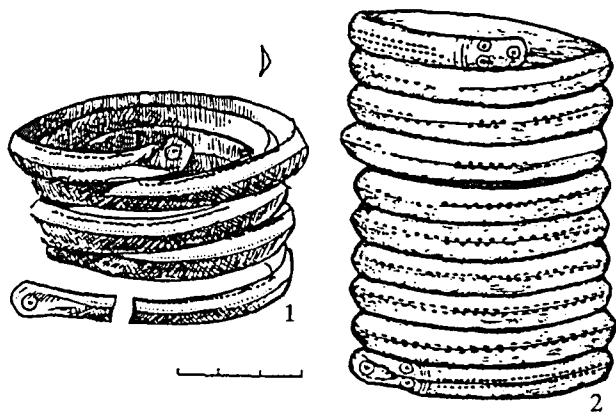
X a. pabaigoje – XII a. segės pagal įvairiai dekoruoto lankelio pjūvį suskirstytos į 7 tipus (Vaitkunskienė, 1978d, p. 63–65, žem. 37). Zoomorfinės pasaginių segių galvutės yra gana įvairių pavidalų. Pagal galvutės formą šiuos gyvūnus galima suskirstyti į dvi pagrindines grupes. Pirmajai priklausytų segės su masyviomis, gana realistinėmis išsižiojusiomis roplių galvomis (pav. 10–11). Šie ropliai turi liežuvį, stačias ausis, šelmiškas įgilintas akis. Tokių roplių akys paži-

16 pav. Žalvarinės apyrankės zoomorfiniais galais iš Lazdininkų (Kretingos r.) kapinyno: 1 – k. Nr. 48 D (tirta 1998 m.); 2 – k. Nr. 107; 3 – k. Nr. 72 (2–3 tirta 1976 m.) (KrM; V. Truklicko piešiniai).

17 pav. Žalvarinės apyrankės zoomorfiniais galais: 1–2–Lejasdopelė (Stučkos r.), LVM 56: 345, 56: 348; 3–4 – Marvelė (Kauno m.), atsitiktinis radinys 1993 m.; 5 – Tropelė (Madonos r.), LVM A2331; 6 – Nukšiai (Ludzos r.), LVM M 65361: 2; 7–Kooknesė (Stučkos r.), LVM A 12694: 130; 8 – Skaistas Stirnas (Dobelės r.), LVM A 10088: 5; 9 – Sargėnai (Kauno m.) VDKM 1590: 953; 10 – Sargėnai (Kauno m.) VDKM 1590: 944; 11 – Kutynių kaimas (Šilalės r.), LNM AR 609: 1 (1, 2, 5–6 – pagal – Latvijas, 1974, pav. 62: 2, 7; 66: 28–29; 3–4 – pagal Astrauską, 1993; 7–8 pagal Radiņš, 1999, pav. 56: 5; 67: 1; 9–10 – pagal Puziņā, 1938; 11–LNM AR K; A. Ruzienės picšiny).

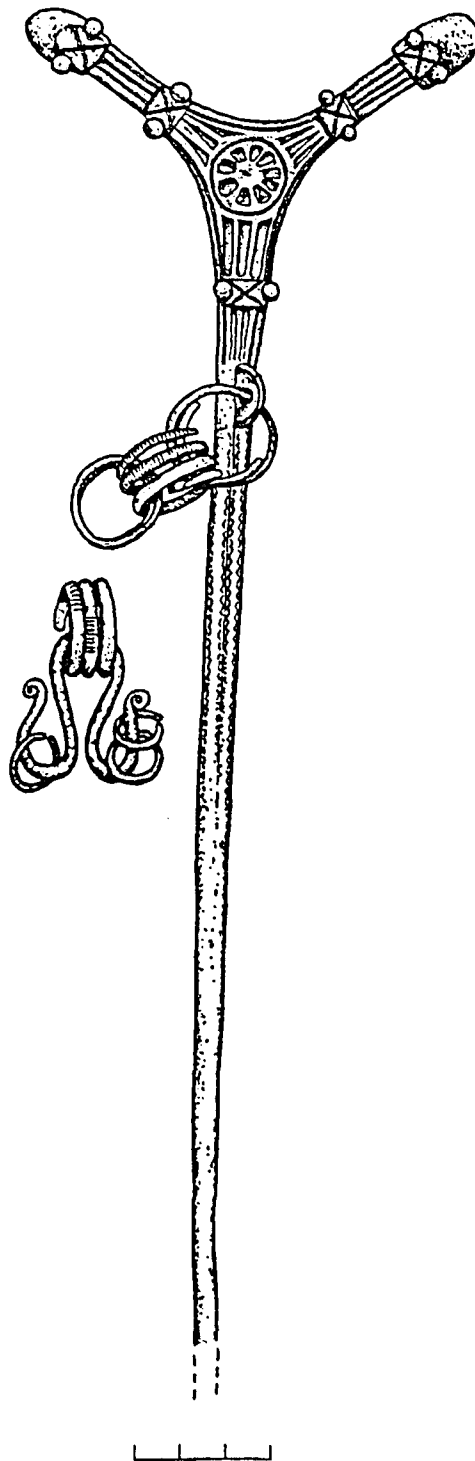
18 pav. Žalvarinės įvjinės apyrankės: 1 – Marvelė (Kauno m.) atsitiktinis radinys; 2 – Palanga, k. Nr. 96 (1 – pagal Astrauską, 1993; 2 – LNM AR K; A. Ruzienės piešinys).

mėtos duobutėmis ar geometriniu ornamentu. Tarp šios grupės segių pasitaiko tokių, kurių gyvūnai neturi liežuvio ar jo vietoje turi išraiškingai pavaizduotus dantis (pav. 11:11). Daugumos šių gyvūnų nosys puoštos skersiniu reljefiniu ornamentu (pav. 10, 11:2, 4–10). Besišypsantys šių segių gyvūnai primena linksną pasakų drakoną. Toks roplio vaizdavimo būdas sieja baltų pasagines seges su įvairiais vikingų epochos dirbiniais, randamais pietų Švedijoje (pav. 13:3–4).

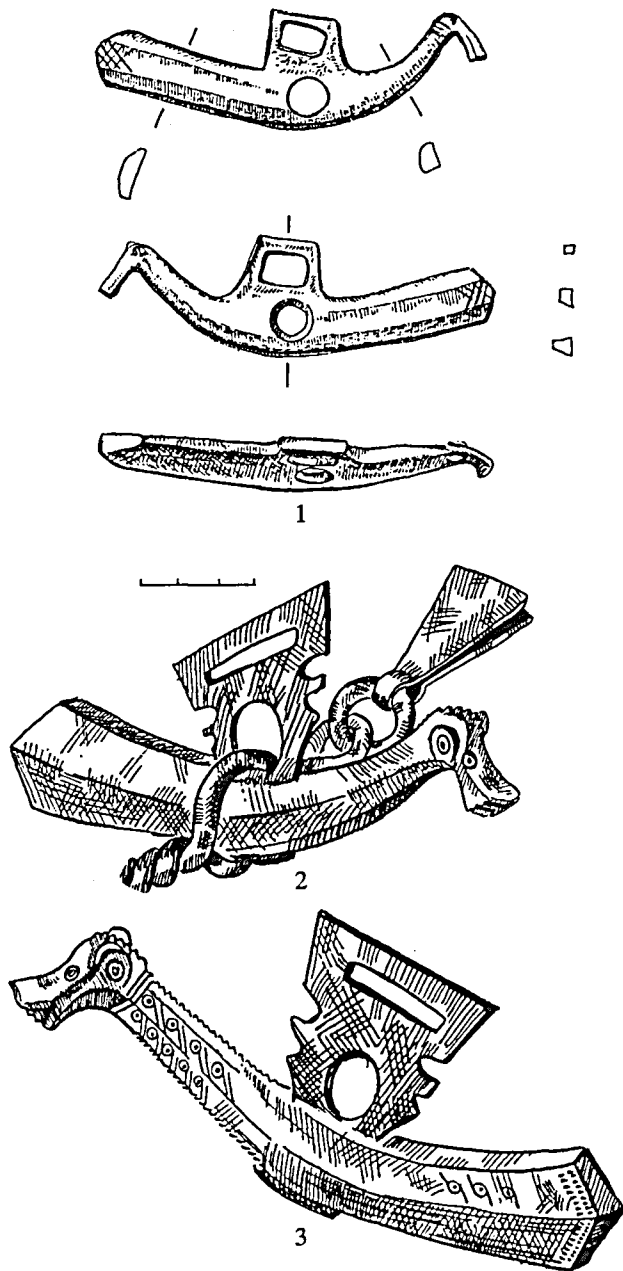
Antrosios grupės pasaginių zoomorfinių segių ropliai stilizuoti ir transformuoti į roplius simbolizuojančias schemas (pav. 12, 14). Šios grupės abstrakčiuose zoomorfiniuose atvaizduose roplys pavaizduotas stačiomis ausimis, išžiotais nasrais ir iškištu liežuviu (pav. 12, 14). Matyt, baltų juvelyras buvo ne tiek svarbu realistine maniera pavaizduoti roplio galvą. Svarbiau buvo simbolinė zoomorfinio įvaizdžio prasmė. Tačiau šie abstraktūs zoomorfiniai motyvai neturi nieko bendra nei su žirgų galvomis, nei su lelijų ar tulpių žiedais. Schematizuotos gyvūnų galvos dažnai yra nedekoruotos, bet pasitaiko puoštų duobelėmis, „akutėmis“, įvairios krypties įkartų grupėmis (pav. 12). Tarp XI–XIII a. kuršių pasaginių zoomorfinių segių yra tokių, kuriose gyvūnas schematizuotas iki plokštumoje atlikto geometrinio ornamento (pav. 15).

XIV–XVI a. pasaginių segių zoomorfiniai motyvai, matyt, veikiami šio laikmečio meninių tendencijų, dar labiau pakinta. Tokių segių randama prūsų, žemaičių, kuršių, žiemgalių, latgalių, aukštaičių, sėlių žemėse. XIV–XV/XVI a. pasaginės segės iš kelių vielų pinta is ar tordiruotais lankeliais ir lietais gyvūnų atvaizdais skirstomos į du tipus (Vijups, 1994, p. 124–128). Tačiau vėlyvosios zoomorfinės pasaginės segės yra įvairesnės (pav. 14:2). Pirmojo tipo segės tęsia vėlyvojo geležies amžiaus schematizuotų gyvūnų vaizdavimo tradicijas (pav. 14:1, 4). Antrajam XIV–XV/XVI a. segių tipui,

be to paties lygmens schematizmo, būdinga nuo roplio galvos iki lankelio nutįsusi atauga (pav. 14:3, 5–6). Abiejų segių tipų gyvūnų galvos nepuoštos geometriniais motyvais. Vėlyvosios segės priklauso puošnios sidabrinės pasaginės segės, kurių gyvūnų galvos puoš-

19 pav. Smeigtukas trikampe galvute iš Palangos kapinyno, k. Nr. 48 (LNM AR K; A. Ruzienės piešinys).

20 pav. Kauliniai žąslų laužtukai: 1 – Marvelė (Kauno m.), žirgo k. Nr. 59; 2–3 – Graužiai (Kėdainių r.), žirgo k. Nr. 130 (1 – pagal Astrauską, Bertašų, 1992; 2 – pagal Urbanavičių, 1969).

tos filigranu, įvairiais pusbrangiais akmenimis. Tokių segių rasta Geliogalių, Stakliškių, Kretingos ir kituose lobiuose (Daugudis, 1968, pav. 13–18).

Baltų zoomorfinės apyrankės. X–XIII a. kuršiai, latgaliai, žiemgaliai, sėliai, žemaičiai, aukštaičiai nešiojo zoomorfinės apyrankes, kurių galai užbaigti įvairaus pavidalo roplių galvutėmis. Pavienių tokių apyrankių randama prūsų ir lietuvių genčių gyventose teritorijose. Apyrankių lankelis ir roplio galva puošta geomet-

riniais motyvais ir įvairiomis nedidelėmis ataugomis (pav. 16–17). Pagal roplio galvutės užbaigimo formą apyrankės suskirstytos į šešis tipus (Vaitkunskienė, 1978f, p. 98). Iš visų baltų genčių šias apyrankes nešioti labiausiai mėgo kuršiai (Vaitkunskienė, 1978f, žem. 58; Vaska, 1994, p. 113–119; Bliujienė, 1999a, p. 167–174). Zoomorfinės apyrankės yra vieni iš baltų dirbinių, kuriems naudoti gana skirtingos išraiškos ropliai (pav. 16–17). Tačiau tik kuršių juvelyras specialiai apyrankių dekorui sukūrė savitus zoomorfinius motyvus, kurie nesikartoja kituose papuošaluose (pav. 16). Latgalių, sėlių, žiemgalių, aukštaičių zoomorfinių apyrankių roplių išraiška artima vaizduojamiems pasaginėse segėse (pav. 17:7, 9–10). Be to, pastarųjų genčių zoomorfinių apyrankių gyvūniniai motyvai geometrizuoti ir perkrauti geometriniais motyvais (pav. 17:2, 8–11) (Latvijas, 1974, tab. 62:6; 66:28, 30, 32; Radišs, 1999, p. 79–81, 91–99, pav. 56:4–9; 67; 95:11–12). Centrinės Lietuvos kapinyuose (Veršvai; Marvelė – abu Kauno mieste; Obeliai, Ukmergės r.) pasitaiko apyrankių, kurių galai užbaigiami į žirgo kanopą panašiomis ataugomis (pav. 17:3–4) (Kulikauskienė, Rimantienė, 1958, pav. 512; Urbanavičius, Urbanavičienė, 1988, p. 30, pav. 42:3).

Įvijinės apyrankės. Vėlyvajame geležies amžiuje kuršiai, lamatiečiai, latgaliai, žemaičiai, žiemgaliai, sėliai, aukštaičiai nešiojo įvijines įvairaus pjūvio ar stambaus trikampio pjūvio apyrankes (Vaitkunskienė, 1978f, p. 93–95, žem. 56; Latvijas, 1974, pav. 66:31; Radišs, 1999, pav. 55:9–13; 86:5–6). Šių apyrankių galai dažnai užbaigiami schematizuotomis roplių galvutėmis (pav. 18). Tačiau įvijinių apyrankių zoomorfinės schemas išraiškos būdais skiriasi nuo pasaginių segių, zoomorfinių apyrankių schematizmo. Tik kuršių įvijinės apyrankės dar turi schematizuoto realizmo apraiškų (pav. 18:2). Nors ir kuršiškų įvijinių apyrankių ropliai, skirtingai nei esantys ant segių ir apyrankių, neturi ataugėlių ant galvos. Roplių galvutes atstoja trikampio arba rombo pavidalo plokštuma. Geometriniai motyvai („akutės“, apskritimai, įkartos) vaizduoja roplio akis, nosį ar bendrai išreiškia jo galvą (pav. 18:1). Įvijinių apyrankių puošybai dažniausiai naudotas geometrinis ornamentas – zigzaginė linija, kuri susiveda į rombų pynę, arba „X“ pynę imituoja roplio odą. Įvijinių apyrankių, kaip ir įvijinių žiedų, puošybai naudotas spiralės metodas (dvi papuošalo apvijios sudaro vieną ornamentą motyvą).

Kuršių moterų smeigtukai masyvia trikampe galvute. Tokie smeigtukai skiriami smeigtukų trikampe galvute V tipui (Kuncienė, 1978, p. 80, žem. 46:5; Tautavičius, 1996, p. 232; Bliujienė, 1999, p. 144–145). Šių masyvių tik VIII–IX a. pietinių kuršių moterų nešiotų smeigtukų galvutės dažnai užbaigiamos geomet-

rizuotos išraiškos roplių galvutėmis (pav. 19). Kartais buoželių roplių galvutės būdavo puošiamos ataugomis po dvi. Kai kurių šių smeigtukų roplių galvutės ataugų neturi. Šių išpūdingų smeigtukų galvučių ornamentika pagrįsta reljefo ir plokštumos kontrasto išryškiniu, o pagrindinis dekoru akcentas yra rozetė papuošalo galvutės centre (pav. 19).

Žirgo apranga. Žąslų laužtukai. Dar viena dirbinių grupė, kurioje aukštaičiai, lietuviai pritaikė zoomorfinius motyvus, buvo kauliniai ir metaliniai žąslų laužtukai (pav. 20). Laužtukai puošiami roplių galvutėmis, stilistine išraiška panašiomis į pasaginių segių (pav. 11:1–10). Taip pat rasta laužtukų, kuriuose roplys yra išreikštas ne tik skirtingomis schemomis, bet ir labiau geometrizuotas, kartais iki „S“ raidės pavidalo riestės (pav. 20:1) (buvusi Ašmenos apskritis, VDKM 753: 5) (Kulikauskienė, Rimantienė, 1966, pav. 228). Tačiau laužtukų ropliai turi nedideles „ausytes“, gana platų snukutį, nors kartais yra siaurasnukiai. Dažnai jų snukio bruožai paryškunami tradiciniu geometrinio ornamentu – „akutėmis“ (pav. 20:2–3). Išlenkta laužtuko forma yra puiki roplio šliaužimo išraiška (pav. 20). Ypač įtaigiai roplio šliaužimą imituoja laužtukai, rasti Rusių Rago (Širvintų r.) pilkapyje C, degintiniame žirgo kape (Volkaitė-Kulikauskienė, 1970, pav. XVII; 1971, pav. 10).

ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS

Andersson K., 1994 – The Skemosse gold // The magic of gold in life and legend. Stockholm, 1994, p. 28–30.

Andrzejowski J., 1991 – Okucia rogów do picia z młodszego okresu przedrymskiego i okresu wpływów rzymskich w Europie Środkowej i Północnej // Materiały starożytne i wczesnośredniowieczne. Warszawa, 1991.

Arbman H., 1945 – Stildrag i folkvandringstidens konst // Forvannen. Stockholm, 1945. T. 4, p. 88–101.

Astrauskas A., 1993š – Marvelės kapinyno 1993 m. tyrinėjimų ataskaita. II dalis // LIIR F. 1, Nr. 2215.

Astrauskas A., Bertašius M., 1992š – Marvelės kapinyno (Kaunas) 1992 metų tyrinėjimų ataskaita. IX dalis (Marvelės „žirgyno“ medžiaga) // LIIR F. 1, Nr. 2506.

Atgāzīs M., 1998 – Izrakumi Pokaiņu meža akmeņu kaudzēs un archeolģisko paminekļu apzināšana Dobeles un Tūkuma rajonā // Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu 1996. un 1997. gada pētījumu rezultātiem. Rīga, 1998, p. 9–14.

Bliujienė A., 1995 – Apskriti kabučiai kuršių kultū-

1. V a. pabaigoje – VI a. intensyvūs ir įvairialypiai baltų genčių santykiai su šiaurės germanais ir kitomis gentimis lėmė zoomorfinių motyvų atsiradimą baltų genčių taikomajame mene.

2. Baltų papuošalų ornamentikoje zoomorfinis stilius, kaip savitas raiškos būdas, pastebimas nuo VII a. antrosios pusės – VIII a. Tuomet šis stilius ryškiausiai pasireiškė kuršiškų zoomorfinių segių dekore.

3. VIII–IX a. kuršių juvelyrų, remdamiesi bendraeuropinėmis zoomorfinio meno tradicijomis, sukūrė savitą šio stiliaus variantą, skirtingai pasireiškusių atskirose papuošalų grupėse. Kuršių juvelyrikoje galima stebėti zoomorfinio stiliaus užuomazgas, tobulėjimo stadijas.

4. Baltų zoomorfinio stiliaus įvaizdžiu buvo pasirinktas roplys.

5. Vėlyvajame geležies amžiuje zoomorfinis stilius išplito visose baltų gentyse. Tačiau skirtingos baltų gentys zoomorfinius motyvus interpretavo savitais raiškos būdais.

6. X–XII a. baltų zoomorfinis stilius išgyveno ne tik tolesnę raidą, bet ir akivaizdžią degradaciją.

roje VIII a. pab. – IX a. // Lituanistica. 1995. Nr. 1(21), p. 39–72.

Bliujienė A., 1999a – Vikingų epochos kuršių papuošalų ornamentika. Vilnius, 1999.

Bliujienė A., 1999b – VIII–XI a. kuršių vyrų ir moterų papuošalai – pasaulio modeliai // Archaeologia Litwana. Vilnius, 1999. T. 1, p. 145–178.

Bliujienė A., 2000a – Lokalių Europos puošybos stilių įtaka I tūkstantmečio vidurio baltų genčių ornamentikai // Iš baltų kultūros istorijos. Vilnius, 2000, p. 99–112.

Bliujienė A., 2000b – The origin and the main ornamentation features of the Curonian animal style // Acta Academiae Artium Vilnensis. Vilnius, 2000. T. 20. Dailė. Prehistoric art in the Baltic region, p. 127–139.

Bliujienė A., 2001 – I tūkstantmečio vidurio baltų genčių ornamentikos bruožai (geometriniai ir realistiniai zoomorfiniai motyvai) // Lituanistica. 2001, Nr. 1(45), p. 3–26.

Cholodinska A., 1974 – Kukių (Mažeikių raj.) senkapio ir gyvenvietės tyrinėjimai 1973 m. // Archeologi-

niai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1972 ir 1973 metais. Vilnius, 1974, p. 77–81.

Daugudis V., 1968 – Stakliškių lobis. Vilnius, 1968.

Dundulienė P., 1979 – Žaltys ir jo simboliai lietuvių liaudies mene ir žodinėje kūryboje. Vilnius, 1979.

Engel C., La Baume W., 1937 – Kulturen und Völker der Frühzeit im Preussenland. Königsberg, 1937.

Gaerte W., 1929 – Urgeschichte Ostpreussens. Königsberg, 1929.

Gaimster M., 1998 – Vendel period bracteates on Gotland. On the significance of Germanic Art // Acta Archaeologica Lundensia. Lund, 1998. Series in 8, Nr. 27.

Gimbutas M., 1963 – The Balts. London, 1963.

Gimbutienė M., 1985 – Baltai priešistoriniais laikais. Vilnius, 1985.

Gombrich E. H., 1960 – Psychology and the riddle of style // Art and illusion. London, 1960.

Graudonis J., 1978 – Izrakumi Lielupes krastā 1977. gadā // Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1977 gada pētījumu rezultātiem. Rīga, 1978, p. 40–46.

Hårdh B., 2000 – The ree objects of art from Iron Age settlement site in South Sweden // Acta Academiae Artium Vilnensis. Vilnius, 2000. T. 20. Dailė. Prehistoric art in the Baltic region, p. 107–112.

Hodder J., 2000 – Praeities skaitymas. Vilnius, 2000.

Holmqvist W., 1972 – Excavations at Hëlgo. Stockholm, 1972. T. 4.

Kanarskas J., 1994 – Pryšmančių XIV–XVIII amžių senkapiai // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1992 ir 1993 metais. Vilnius, 1994, p. 173–175.

Kazakevičius V., 1981 – Unikalus V a. pab. geriamasis ragas iš Plinkaigalio (Kėdainių r.) kapinyno // MA-DA. 1981. T. 3 (76), p. 81–91

Kazakevičius V., 1987 – Motifs of animal decorative pattern on bindings of the 5th–6th century drinking horns from Plinkaigalis burial ground (Lithuania) // Finsk Museum. Helsingfors, 1987, p. 45–63.

Kulikauskienė R., 1984 – Žirgo motyvas Lietuvos archeologinėje literatūroje // Mokslas ir gyvenimas. 1984. Nr. 12, p. 33.

Kulikauskienė R., Rimantienė R., 1958 – Lietuvių liaudies menas. Senovės lietuvių papuošalai. Vilnius, 1958. I knyga.

Kulikauskienė R., Rimantienė R., 1966 – Lietuvių liaudies menas. Senovės lietuvių papuošalai. Vilnius, 1966. II knyga.

Kuncienė O., 1978 – Smeigtukai trikampėmis galvutėmis // LAA. Vilnius, 1978. T. 4, p. 80.

Lamm J. P., 1994 – The gold collars // The magic of gold in life and legend. Stockholm, 1994, p. 37–51.

Larsson L., Hårdh B., 1998 – Uppåkra-fokus för ett nytt project // Uppåkra Rikedomar ur jorden. Utställningskatalog. Lund, 1998, p. 7–19.

Latvijas, 1974 – Latvijas PSR archeologija. Rīga, 1974.

Lennartsson M., 1998 – Karolingische Metallarbeiten mit Pflanzenornamentik // Offa 54/55. Neumünster, 1998.

Magnus B., 1999 – The assemblage from Hade in Gästrikland and its relevance for chronology of the late Migration Period in eastern Sweden // The place of change. Studies in early Medieval chronology. Cardiff studies in archaeology. Oxford, 1999, p. 115–125.

Michelbertas M., 1986 – Senasis geležies amžius Lietuvoje. Vilnius, 1986.

Michelbertas M., 1996 – Ataskaita už 1996 m. archeologinius tyrinėjimus Paalksnių laidojimo paminkluose, Kelmės r. // LIIR F. 1. Nr. 2647.

Michelbertas M., 1997 – Ataskaita už 1996 m. archeologinius tyrinėjimus Paalksnių laidojimo paminkluose, Kelmės r. // LIIR F. 1. Nr. 2903.

Mickevičius A., 1994 – Baltai Švedijos runų įrašuose // Žemaičių praeitis. Vilnius, 1994. T. 3, p. 110–125.

Moora H., 1952 – Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvija PSR teritorija. Rīgā, 1952.

Mugurēvičs Ē., 1977 – Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi 3.–15. gs. archeoloģiskie pieminekļi. Rīga, 1977.

Nagevičius V., 1935 – Mūsų pajūrio medžiaginė kultūra VIII–XIII amž. (Pryšmančių ir kitų vietų kasinėjimai) // Senovė. Kaunas, 1935. T. 1, p. 3–124.

Nakaitė L., 1972 – Jurgaičių kapinyno VII–VIII a. kapai // MADA. 1972. T. 4(41), p. 101–119.

Näsman U., 1984 – Zwei Relieffibelen von der Insel Öland // Prähistorische Zeitschrift. 1984. T. 59/1, S. 48–80.

Okulicz J., 1973 – Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII w. n. e. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, 1973.

Oxenstierna E. C. G., 1940 – Die Prachfibel aus Grobin // Mannus. Leipzig, 1940. Band 32. H. 1/2, S. 219–252.

Puzinas J., 1938 – Sargėnų kapinyno 1938–1941 m. kasinėjimų dienoraštis (Kauno m.) // LIIR F. 1, Nr. 377.

Radiņš A., 1999 – 10.–13. gadsimta senkapi latgaļu apdzīvotajā teritorijā un Austrumlatvijas etniskās, sociālās un politiskās vēstures jautājumi. Rīga, 1999.

Salin B., 1904 – Die Altgermanische Thierornamentik. Stockholm, 1904.

Simniškytė A., 1998 – Geriamieji ragai Lietuvoje // LA. Vilnius, 1998. T. 15, p. 185–245.

Speake G., 1980 – Anglo-Saxon animal art and its Germanic background. Oxford, 1980.

Stankus J., 1995 – Bandužių kapinynas // LA. Vilnius, 1995. T. 15.

Stenberger M., 1958 – Die Schaltzfunde Gotlands der Wikingerzeit. Stockholm, 1958. T. I. Text.

Tautavičienė B., Urbanavičius V., 1975š – Jakštaičių–Meškių (Šiaulių raj.) senkapio kasinėjimai 1973 ir 1974 m. // LIIR F. 1. Nr. 416.

Tautavičius A., 1996 – Vidurinis geležies amžius (V–IX a.). Vilnius, 1996.

Urbanavičius V., 1969š – Graužių senkapis, Kėdainių raj. // LIIR F. 1. Nr. 346.

Urbanavičius V., 1979 – Jakštaičių senkapis // LA. Vilnius, 1979. T. 1, p. 122–151.

Urbanavičius V., Urbanavičienė S., 1988 – Archeologiniai tyrimai // LA. Vilnius, 1988. T. 6. Obelių kapinynas, p. 9–63.

Usačiovaitė E., 1998 – Lietuvių liaudies ornamentai. Vilnius, 1998.

Vaitkunskienė L., 1978a – Lankinės gyvulinės segės // LAA. Vilnius, 1978. T. 4, p. 44.

Vaitkunskienė L., 1978b – Lankinės aguoninės segės // LAA. Vilnius, 1978. T. 4, p. 44–45.

Vaitkunskienė L., 1978c – Plokštinės segės // LAA. Vilnius, 1978. T. 4, p. 66–68.

Vaitkunskienė L., 1978d – Pasaginės segės gyvuliniais galais // LAA. Vilnius, 1978. T. 4, p. 63–65.

Vaitkunskienė L., 1978e – VIII–XII a. įvijinės apyrankės // LAA. Vilnius, 1978. T. 4, p. 93–95.

Vaitkunskienė L., 1978f – Apyrankės gyvuliniais galais // LAA. Vilnius, 1978. T. 4, p. 97–107.

Vaitkunskienė L., 1981 – Sidabras senovės Lietuvoje. Vilnius, 1981.

Vaitkunskienė L., 1986 – Mitologiniai ir ritualiniai simboliai m. e. I tūkstantmečio vidurio metalo plastikoje (1. Žirgo vaizdinys) // MADA. 1986. T. 3 (96), p. 37–50.

Vaitkunskienė L., 1987 – Mitologiniai ir ritualiniai simboliai m. e. I tūkstantmečio vidurio metalo plastikoje (2. Kosmogoniniai vaizdiniai) // MADA. 1987. T. 4 (101), p. 44–56.

Vaitkunskienė L., 1995 – Pagrybio kapinynas // LA. Vilnius, 1995. T. 13.

Vaitkunskienė L., Merkevičius A., 1978 – Spalvotųjų metalų dirbiniai ir jų gamyba // Lietuvių materialinė kultūra IX–XIII amžiuje. Vilnius, 1978. T. 1, p. 89–116.

Varnas A., 1984 – Gricžės plokštinis kapinynas // Ar-

cheologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1982 ir 1983 metais. Vilnius, 1984, p. 108–111.

Vaska B., 1994 – Ornamenti uz kuršu aprocēm ar zvērgalvu galiem // AE. Rīga, 1994. T. XVII, p. 113–119.

Vaškevičiūtė I., 1987 – Jauneikių (Joniškio raj.) V–XI a. kapinynas (4. Krūtinės papuošalai) // MADA. 1987. T. 2 (90), p. 25–38.

Vaškevičiūtė I., 1995 – Mažeikių (Šiaulių raj.) XVI–XVII a. kapinynas // LA. Vilnius, 1995. T. 11, p. 290–316.

Vijups A., 1994 – Pakavsaktas ar masivām un garenām zvērgalvām Latvijas 14.–15. gs. arheoloģiskajā materiālā // AE. Rīga, 1994. T. XVII, p. 124–128.

Volkaitė-Kulikauskienė R., 1970 – Lietuviai IX–XII amžiais. Vilnius, 1970.

Volkaitė-Kulikauskienė R., 1971 – Lietuvos kario žirgas. Vilnius, 1971.

Werner J., 1970 – Zur Verbreitung frühgeschichtlicher Metallarbeiten (Werkstatt–Wanderhandwerk–Handel–Familienverbindung) // Antikvariskt arkiv. 38. Stockholm, 1970. T. 1. Early Medieval studies, p. 65–82.

Wilson E., 1994 – 8000 years of ornament. An illustrated handbook of motifs. London, 1994.

Wilson E., 1995 – Roman designs. London, 1995.

Wöfflin H., 2000 – Paminatinės meno istorijos sąvokos. Vilnius, 2000.

Гуревич Ф. Д., 1947 – Украшения со звериными головками из прибалтийских могильников // Краткие сообщения института истории материальной культуры Академии Наук СССР. Москва, Ленинград, 1947. Выпуск 15, с. 68–76.

SANTRUMPOS

AE – Archeologija un etnografija

LAA – Lietuvos archeologijos atlasas

LA – Lietuvos archeologija

LIIR – Lietuvos istorijos instituto rankraštynas

MADA – Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai.

A serija.

LDM – Lietuvos dailės muziejus, Vilnius

LNM AR K – Lietuvos nacionalinis muziejus, Archeologijos skyrius. Katalogas. Vilnius

LNM AR F – Lietuvos nacionalinis muziejus, Archeologijos skyrius. Fototeka. Vilnius

LVM – Latvijos istorijos muziejus, Ryga

KrM – Kretingos muziejus, Kretinga

ŠAM – Šiaulių „Aušros“ muziejus, Šiauliai

VDKM – Vytauto Didžiojo Karo muziejus, Kaunas.

THE BALTIC ZOOMORPHIC STYLE OF THE LATE IRON AGE

Audronė Bliujienė

Summary

The intensive and various relations of Curonians, Semigallians, Prussians and other Baltic tribes with Northern Germans and Slavs had influence upon the appearance of Baltic zoomorphic motives of the Late Iron Age. However, Curonians and other Baltic tribes improved zoomorphic motives until the specific style that is characteristic only to Baltic tribes. In spite of the counterweight of the Baltic zoomorphic style of the Late Iron Age, the geometric character of Baltic ornamentation remains. In the late 5th – early 6th c.c., within the territory, settled by Baltic tribes, artefacts decorated with zoomorphic motives appeared. In this period, crossbow zoomorphic fibulas, wide bindings of drinking horns, beltplates, pins were decorated with various zoomorphic motives. However, in the period of the Great Migration of Nations, the Baltic zoomorphic style was not formed.

The characterization of the style is one of the conceptions of art criticism that is interpreted in a great variety of ways. On an examination of archaeological artefacts, the problem of the application of the conception of a style to archaeology and the constant signs that define it arises. One of the signs of a style is general form and ornamentation of artefacts that enables to determine notional links with other artefacts or other cultures. In ornamentation, a style involves three most important aspects: primary motives (elements), ways of their expression and structural links between the motives and expression.

In the 8th–9th centuries, Curonian jewelers, following the traditions of zoomorphic art of the whole Europe, developed original zoomorphic style, based on geometric motives (Fig. 2–3). The rudiments of the zoomorphic style and stages of its improvement may be observed herein. Because of the consolidation processes of Baltic tribes in the Late Iron Age and their cultural community, the zoomorphic style was spreading rapidly. However, it should be noted that other

Baltic tribes used more abstract zoomorphic images that often drowned in geometrical motives (Fig. 5–18). Baltic jewelers choose a reptile – a grass-snake or a snake – as the main motive of the zoomorphic style, most probably, because these animals were linked with their world outlook. In addition, a vital, plastically moving reptile provided an illusion of movement to the static geometrical Baltic applied art. Artefacts of more realistic expression are rarely found (Fig. 1).

On the examination of styles, it is impossible to avoid the conception of a stylization that involves not only inadequacies between the contents and plastic expression but also a specific transformation of the style by the creator (in this case – by the jeweler) and its adaptation to a bigger structure of the congeneric expression. Geometrization and abstraction of motives are characteristic features of Baltic zoomorphical style (Fig. 6, 12–15, 18).

The most beautiful artefacts of zoomorphic style are dated to the 8th–9th c.c. In ornaments of the 10th–12th c.c., a further abstraction of zoomorphic motives as well as the evident degradation of the style can be seen. Among Baltic tribes of the Late Iron Age, Curonians who created zoomorphic motives of various appearances for groups of ornaments distinguish themselves. In the article, crossbow, penannular, flat fibulas, bracelets, pins, curbs of riding bits are analyzed as examples of Baltic zoomorphic style (Fig. 2–20). In these artefacts, Baltic zoomorphic style of the Late Iron Age expressed itself most evidently.

THE LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Bronze sculpture of a riding horse from Kukiiai (Mažeikiai district) burial ground.

Fig. 2. Crossbow bronze zoomorphic fibula from Genčiai I (Kretinga district) burial ground, grave 226.

Fig. 3. Crossbow bronze zoomorphic fibula from Dvyliai (Klaipėda district) burial ground (LDM PMap 5178).

Fig. 4. Crossbow silver zoomorphic fibula from Grobinia (Liepāja district) burial ground.

Fig. 5. Crossbow silver fibula with poppyseed-shaped terminals from Gibaičiai (Šiauliai district) burial ground (a casual find, ŠAM I-A 115).

Fig. 6. Crossbow bronze fibulas with poppyseed-shaped terminals: 1 – Uplyna (Šilalė district), grave 24; 2–4 – Jauneikiai (Joniškis district), grave 113, 335 and a casual find (1 – LNM AR K).

Fig. 7. Crossbow bronze fibulas with a triangular foot: 1 – Užpelkiai (Kretinga district), grave 103; 2 – Ringuvėnai (Šiauliai district), 1 – LNM AR 646: 4.

Fig. 8. Flat bronze fibulas: 1 – Stragnai (Klaipėda district), LNM AR 38; 614; 2 – Laiviai (Kretinga district), grave 53 (LNM AR K).

Fig. 9. Flat bronze fibula from Žašinas (Šilalė district) burial ground, grave 129 (LNM AR F).

Fig. 10. Penannular bronze fibulas from Paalksniai (Kelmė district) burial ground (a casual find).

Fig. 11. Penannular fibulas: 1 – Jakštaičiai – Meškiai (Šiauliai district), a casual find, 1973; 2–3 – Paalksniai (Kelmė district), casual finds, 1997; 4 – Lingiai farm (Šilalė district), LNM AR 563; 5 – Laiviai (Kretinga district), grave 183; 6 – Lejasdopeles (Aizkranklės district); 7 – Pokainių meža (Dobelė district); 8 – Švėkšna (Šilutė district), LNM AR 6: 345; 9 – Genčiai I (Kretinga district), grave 3; 10 – Griežė (Mažeikiai district, the burial pit II, LNM AR 185: 276; 11 – Palanga (Palanga town), grave 3.

Fig. 12. Penannular fibulas: 1 – Užpelkiai (Kretinga district), grave 90; 2–4 – Pokainių meža (Dobelė district); 5 – Griežė (Mažeikiai district, the burial pit II, LNM AR 185: 295; 6 – Paalksniai (Kelmė district); a casual find; 7 – Palanga (Palanga town), 117; 8 – Griežė (Mažeikiai district, the burial pit II, LNM AR 185: 295; 9 – Griežė (Mažeikiai district, the burial pit IX, LNM AR 185: 1027; 10 – Vidmantai (Kretinga district), KrM 21314; 11 – Laiviai (Kretinga

district), LNM AR 2: 1091; 12 – Genčiai I (Kretinga district), grave 23.

Fig. 13. Zoomorphic and lily motives of Germans and Northern Germans; 1a – a decoration of a pin for a shoulder-belt. Sutton Hoo, Suffolk, England; 1b – a detail of an openwork beltplate. Bidford-on-Avon, grave 81, Warwicks, England; 1c–d – details of a decoration of a buckle. Sutton Hoo, Suffolk, England; 2a–b – lily motives of Carolings; 3–4 – heads of “dragons” from Uppåkra settlement, Sweden.

Fig. 14. Penannular fibulas: 1 – Ozolmuiža (Madona District), LVM 64688; 2 – Zviedri (Tukums district); 3 – Lokstenė (Aizkranklės district); 4 – Paalksniai (Kelmė district), 1996, a casual find; 5 – the former Kaunas County, LNM AR 58: 3; 6 – Dignaja (Jekabpils district).

Fig. 15. Penannular bronze fibulas: 1 – Kretinga I (Kretinga town) burial ground, a casual find; 2 – Palanga (Palanga town), grave 171.

Fig. 16. Bronze bracelets with zoomorphic ends from Lazdininkai (Kretinga district) burial ground: 1 – grave 48 D (explored in 1998); 2 – grave 107; 3 – grave 72 (2–3 were explored in 1976).

Fig. 17. Bronze bracelets with zoomorphic ends: 1–2 – Lejasdopelė (Aizkranklės district), LVM 56: 345, 56: 348; 3–4 – Marvelė (Kaunas town), a casual find, 1993; 5 – Tropelė (Madona district), LVM A2331; 6 – Nukšiai (Ludza district), LVM M 65361:2; 7 – Koknesė (Aizkranklės district), LVM A12694: 130; 8 – Skaistas Stirnas (Dobelė district), LVM A10088: 5; 9 – Sargėnai (Kaunas town) VDKM 1590: 953; 10 – Sargėnai (Kaunas town) VDKM 1590: 944; 11 – Kutyniai village (Šilalė district), LNM AR 609 1.

Fig. 18. Spiral bronze bracelets: 1 – Marvelė (Kaunas town), a casual find; 2 – Palanga, grave 96.

Fig. 19. The pin with a triangular head from Palanga burial ground, grave 48 (LNM AR K).

Fig. 20. Bone curbs of riding bit: 1 – Marvelė (Kaunas town), the horse's grave 59; 2 – Graužiai (Kėdainiai district), the horse's grave 130.

*Translated from Lithuanian
by Rasa Tolvaišaitė*

БАЛТСКИЙ ЗООМОРФНЫЙ СТИЛЬ ПОЗДНЕГО ЖЕЛЕЗНОГО ВЕКА

Аудроне Блюене

Резюме

На возникновение балтских зооморфных мотивов позднего железного века повлияли интенсивные и разносторонние отношения куршей, земгалов, пруссов и других балтских племен с северными германцами и славянами. Однако зооморфные мотивы курши и другие балтские племена усовершенствовали до самобытного, только для балтов характерного стиля. Невзирая на перевес балтского зооморфного стиля в позднем железном веке, балтская орнаментика осталась геометрической. Предметы с декором зооморфными мотивами на территории проживания балтских племен появились в конце V – начале VI в. Разнообразными зооморфными мотивами в это время начали украшаться арбалетовые фибулы с ножками в виде звериных голов, широкие оковы питьевых рогов, оковы ремней, булавки. Однако зооморфный балтский стиль во время великого переселения народов не сформировался.

Стиль – одно из наиболее свободно интерпретируемых понятий в искусствоведении. При изучении археологических предметов также встает вопрос, насколько понятие стиля применимо к археологии и какие постоянные признаки его характеризуют. Одним из критериев стиля является общая форма изделий и орнаментика, позволяющая отследить глубинные связи с другими предметами или культурами. Стиль в орнаментике охватывает три основных аспекта: первичные мотивы (элементы), способы их выражения и структурные связи между мотивами и выражением.

На основе общеевропейских традиций зооморфного искусства, курши-ювелиры VII–IX вв. создали своеобразный зооморфный стиль, обоснованный геометрическими мотивами (рис. 2–3). Здесь можно наблюдать завязки зооморфного стиля, стадии его совершенствования. Зооморф-

ный стиль особенно быстро стал распространяться в процессе консолидации и культурной общности балтских племен позднего железного века. Стоит отметить, что другие балтские племена употребляли более абстрактные зооморфные образы, чаще всего подавляемые геометрическими мотивами (рис. 5–18). Основным мотивом зооморфного стиля ювелиры выбрали рептилию – ужа или гадюку, возможно, ввиду роли этих животных в мировоззрении. К тому же змеи со своеобразной пластикой передвижения приносили в статическое геометрическое прикладное искусство балтов иллюзию движения.

При изучении стиля невозможно избежать и понятия стилизации, охватывающее не только несоответствия содержания и пластического выражения, но и своеобразную трансформацию стиля автором (в данном случае ювелиром), приспособление к родственной структуре выражения. В балтском орнаменте это резкий переход от обобщенного, но достаточно реалистического способа изображения животных, к их условной схематизации. Мотивам балтского зооморфного стиля характерны геометрия и абстракция (рис. 6, 12–15, 18).

Самые красивые предметы зооморфного стиля известны с VIII–IX вв. В украшениях X–XII вв. заметна не только дальнейшая склонность к абстракции, но и деградация стиля. Среди балтских племен позднего железного века выделяются курши, создавшие разнообразные зооморфные мотивы для разных групп украшений. В статье рассматриваются образцы балтского зооморфного стиля – арбалетовидные, подковообразные, пластинчатые фибулы, браслеты, булавки, мундштук удила (рис. 2–20). В этих предметах балтский зооморфный стиль позднего железного века проявился наиболее ярко.

СПИСОК ИЛЛЮСТРАЦИЙ

Рис. 1. Бронзовая скульптура коня из погребального памятника Кукяй (Мажейкский р-н).

Рис. 2. Бронзовая арбалетообразная зооморфная фибула из погребального памятника Генчай I (Кретингский р-н), погребение № 226.

Рис. 3. Бронзовая арбалетообразная зооморфная фибула из погребального памятника Двиляй (Клайпедский р-н) (LDM PMAp5178).

Рис. 4. Серебряная арбалетообразная зооморфная фибула из Гробиня (Лиепайский р-н).

Рис. 5. Серебряная арбалетообразная фибула с головками в виде маковых коробочек из погребального памятника Гибайчяй (Шяуляйский р-н) (случайная находка SAM I-A 115).

Рис. 6. Арбалетообразные фибулы с головками в виде маковых коробочек: 1 – Упина (Шилальский р-н), погребение № 24; 2–4 – Яунейкяй (Йонишкский р-н), погребение № 113, 335 и случайная находка (1 – LNM AR K).

Рис. 7. Бронзовые арбалетообразные фибулы с треугольной ножкой: 1 – Ужпелькяй (Кретингский р-н), погребение № 103; 2 – Рингувенаяй (Шяуляйский р-н), LNM AR 646: 4).

Рис. 8. Бронзовые пластинчатые фибулы: 1 – Страгнай (Клайпедский р-н), LNM AR 38; 614; 2 – Лайвяй (Кретингский р-н), погребение № 53 (LNM AR K).

Рис. 9. Бронзовая пластинчатая фибула из погребального памятника Жасинас (Шилальский р-н), погребение № 129 (LNM AR F).

Рис. 10. Бронзовые подковообразные фибулы из погребального памятника Паальксняй (Кельмский р-н) (случайная находка).

Рис. 11. Подковообразные фибулы: 1 – Якштайчяй–Мешкяй (Шяуляйский р-н) случайная находка, 1973 г.; 2–3 – Паальксняй (Кельмский р-н), случайная находка 1997 г.; 4 – ферма Лингес (Шилальский р-н). LNM AR 563: 1; 5 – Лайвяй (Кретингский р-н), погребение № 183; 6 – Леясдопеле (Айзкрауклинский р-н); 7 – Покайню Межа (Добелский р-н); 8 – Швекшна (Шилутский р-н), LNM AR 6: 345; 9 – Генчай I (Кретингский р-н), погребение № 3; 10 – Греже (Мажейкский р-н), могильная яма II, LNM AR

185: 276; 11 – Паланга (г. Паланга), погребение № 3.

Рис. 12. Подковообразные фибулы: 1 – Ужпелькяй (Кретингский р-н), № 90; 2–4 – Покайню Межа (Добелский р-н); 5 – Греже (Мажейкский р-н) могильная яма II, LNM AR 185: 295; 6 – Паальксняй (Кельмский р-н) случайная находка; 7 – Паланга (г. Паланга), 117; 8 – Греже (Мажейкский р-н) могильная яма II, LNM AR 185: 295; 9 – Греже (Мажейкский р-н) могильная яма IX, LNM AR 185: 1027; 10 – Видмантай (Кретингский р-н), KGM 21314; 11 – Лайвяй (Кретингский р-н), LNM AR 2: 1091; 12 – Генчай I (Кретингский р-н), погребение № 23.

Рис. 13. Германские и северо-германские зооморфные мотивы и мотивы цветков лилии: 1a – декор детали плечевой застежки. Саттон Ху, Саффолк (Sutton Hoo, Suffolk), Англия; 1b – деталь ажурной оковы. Bidford-on-Avon, погребение № 81, Варвикс (Warwicks), Англия; 1c–d – деталь декора пряжки. Саттон Ху, Саффолк, Англия; 2a–b – мотивы цветков лилии каролингов; 3–4 – головы “драконов” из поселения Упакра (Uppakra), Швеция.

Рис. 14. Подковообразные фибулы: 1 – Озолмуйжа (Мадонский р-н). LVM 64688; 2 – Зведри (Тукумский р-н); 3 – Локстене (Айзкрауклинский р-н); 4 – Паальксняй (Кельмский р-н). 1996, случайная находка, 5 – бывшая Каунасская область, LNM AR 58: 3; 6 – Дигная (Екабпилский р-н).

Рис. 15. Бронзовые подковообразные фибулы: 1 – могильник Кретинга I (г. Кретинга), случайная находка; 2 – Паланга (г. Паланга), погребение № 171.

Рис. 16. Зооморфные браслеты из могильника Лаздининкай (Кретингский р-н): 1 – погребение № 48 D (исследована 1998 г.); 2 – погребение № 72 (исследована 1976 г.).

Рис. 17. Бронзовые зооморфные браслеты: 1–2 – Леясдопеле (Айзкрауклинский р-н), LVM 56: 345, 56: 348; 3–4 – Марвяле (г. Каунас), случайная находка 1993 г.; 5 – Тропеле (Мадонский р-н), LVM A2331; 6 – Нукши (Лудзский р-н), LVM M 65361: 2; 7 – Кокнесе (Айзкрауклинский р-н), LVM A 13694: 130; 8 – Скайстас Стирнас (Добелский р-н),

LVM A 10088: 5; 9 – Саргенай (г. Каунас) VDKM 1590: 953; 10 – Саргенай (г. Каунас) VDKM 1590: 944; 11 – деревня Кутиняй (Шилальский р-н), LNM AR 609: 1.

Рис. 18. Бронзовые спиральные браслеты: 1 – Марвяле (г. Каунас) случайная находка; 2 – Паланга, погребение № 96.

Рис. 19. Булавка с треугольной головкой из могильника Паланга, погребение № 48 (LNM AR K).

Рис. 20. Костяные мундштуки удил: 1 – Марвяле (г. Каунас). погребение коня № 59; 2 – Граужай (Кедайняйский р-н), погребение коня № 130.

*Перевод с литовского
Ольги Антоновой*

Dr. Audronė Bliujienė
Vilniaus dailės muziejus,
Bokšto g. 5/ Didžioji g. 4, LT-2001, Vilnius, tel. 68 86 39.

Straipsnis gautas 2001 03 14